

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Haridusteaduste instituut
Haridusinnovatsiooni õppekava

Maris Andreller

KOOSLOOMELINE HARIDUSPOLIITIKA KUJUNDAMINE KOHALIKUS
OMAVALITSUSES:

SETOMAA VALLA HARIDUSREFORMI JUHTUM

Magistritöö

Juhendaja: Haridusteaduste doktorant Laura Kirss

Tartu

2024

KOKKUVÕTE

Koosloomeline hariduspoliitika kujundamine kohalikus omavalitsuses: Setomaa valla haridusreformi juhtum

Eestis on võetud suund avatud valitsemise ja koosloomelise poliitikakujundamise suunas. Haridus on valdkond, kus koosloomelisel poliitikakujundamisel on suur potentsiaal selle teema laiahaardelisuse ning vastuoluliste eesmärkide (hariduse kvaliteet, ligipääs ja ressursitõhusus) tõttu. Magistritöö võttiski vaatluse alla ühe koosloomelise poliitikakujundamise katsetuse Eestis ning analüüsis tegureid, mis seda protsessi toetasid ja takistasid. Juhtumiuurimus, mis kasutas erinevaid uurimismeetodeid, pakub mõtteainet teistele omavalitsustele, kes samuti koosloomelist poliitikakujundamist edaspidi haridusvaldkonnas rakendada soovivad. Tulemused näitasid, et Setomaa vallas oli olemas tahe viia muutusi läbi koos kogukonnaga, kuid puudu jäi koosloomet toetavatest pädevustest ja ressurssidest. Juhtumiuurimuse põhjal sõnastati soovitud teistele omavalitsustele koosloome kasutamiseks haridusreformide elluviimisel ning ettepanekud riigile koosloomelise hariduspoliitika soodustamiseks kohalikes omavalitsustes.

Võtmesõnad: koosloome, hariduspoliitika, Setomaa, juhtumiuurimus

ABSTRACT

Municipal Education Policy Co-Creation: Case Study of the Setomaa Municipality Education Reform

Estonia has recently started moving towards an open government and policy co-creation. Co-creation has great potential in education because of the comprehensiveness and the complexity of education goals (quality, access, resource efficiency). In this master's thesis, a case of education policy co-creation and its supporting and hindering factors were analyzed. The case study that used different research strategies offers food for thought for other municipalities who want to employ more co-creative approaches in their education policies. The results of this case study showed that while Setomaa municipality wished to do its education reform co-creatively, together with the community, it was hindered mostly by lack of competence and resources. Suggestions are given for other municipalities using co-creation in education reform initiatives, and to the state for supporting municipalities in their co-creation processes.

Key words: co-creation, education policy, Seto, case study

Sisukord

SISSEJUHATUS.....	4
TEOREETILISED LÄHTEKOHAD.....	5
Muutused avalikus halduses	5
Koosloomeline poliitikakujundamine	5
Koosloomelist poliitikakujundamist mõjutavad kesksed tegurid	7
Koosloomeline poliitikakujundamine Eestis	10
METOODIKA.....	12
Juhtumiuurimus	12
Setomaa valla kontekst ja juhtumi lühikirjeldus	12
Valim ja andmekogumine	14
Andmeanalüüs.....	16
Uurija refleksiivsus	17
TULEMUSED	18
ARUTELU	25
TÄNUSÕNAD.....	29
Autorsuse kinnitus	29
KASUTATUD KIRJANDUS.....	30
LISAD.....	34
LISA 1. Avaliku halduse juhtimismudelite võrdlus	34
LISA 2. Setomaa valla haridusreformi protsessi olulisemad sündmused ja tegevused.....	35
LISA 3. Koosloome hindamisinstrument.....	37
LISA 4. Intervjuukava protsessijuhtidele.....	38
LISA 5. Analüüsitud allikad	39
LISA 6. Osapoolte kaasatus haridusreformi sündmustes ja tegevustes	40
LISA 7. Avalikult jagatud uudised ja postitused haridusreformi kohta	41
LISA 8. Osalejate kompetentsust toetavad materjalid	42
LISA 9. Osalusrühmade kaasatus sisendi kogumisel.....	43
LISA 10. Kodeerimise näited	44
LISA 11. Soovitused omavalitsustele koosloomelise haridusreformi planeerimiseks.....	45

SISSEJUHATUS

Kaasaegset avalikku haldust iseloomustab võrgustikupõhine lähenemine valitsemisele. Üks Euroopa keskeid väärtusi riigivalitsemises on inimesekesksus ehk inimeste kaasamine poliitika kujundamisse ja rakendamisse (Riigireformi analüüs, 2023). Strateegias „Eesti 2035“ (2021) on inimesekesksus sõnastatud koosloomelise poliitikakujundamise ning kvaliteetsete ja kättesaadavate avalike teenuste kaudu, mida pakutakse suurel määral kohaliku omavalitsuse tasandil (Lepik & Kangro, 2020). Samas on paljudel kohalikel omavalitsustel, mitte ainult Eestis, raskusi võrgustunud valitsemise põhimõtete rakendamisega, kuna see eeldab organisatsioonisiseseid hoiakute ja mõtteviiside muutusi (Soberón *et al.*, 2023).

Üks KOV-i korraldatavatest valdkondadest on haridus ning hariduspoliitilised otsused on üksikisikute ja kogukonna jaoks sageli emotsionaalsed ja olulised (Serbak & Valk, 2016). Rahvastiku vähenemisest ja vananemisest tingitud haridusvõrgu muutused mõjutavad enim keskustest kaugemaid piirkondi (Strateegia „Eesti 2035“, 2021), kus sageli on jäetud vajalikud arutelud kogukondadega pidamata. Seda kinnitavad arvukad kohtuprotsessid, protestid ja negatiivsed meediakajastused (nt Heinla, 2023; Punamäe, 2020 jt). Kui võrgustunud valitsemine ja koosloomeline poliitikakujundamine on seatud riiklikuks eesmärgiks ning hariduspoliitilised otsused on inimestele olulised, püstitub küsimus, kas ja kuidas saaks koosloomet senisest enam kohaliku tasandi hariduspoliitikas kasutada?

2022. aastal algasid ka Setomaa vallas arutelud kohaliku hariduse kvaliteedi üle. Kindlasti sooviti säilitada olemasolevat koolivõrku, mis on keeruline väljakutse ühes Eesti väikseimas, kahaneva õppurite arvuga tagamaalises omavalitsuses. Eri sektori osalejate koosloomelises arutelus (Vunki Mano loometalgutel) jõuti tõdemuseni, et tuleb luua hajaasustuse piirkonda sobiv, uus ühtne koolimudel. Sellest hetkest alguse saanud juhtumiuuring pakub põhjaliku sissevaate ühe omavalitsuse haridusreformi protsessi, mis pakub mõtteainet järgmisteks sarnasteks katsetusteks koosloomelisel hariduspoliitika kujundamisel. Koosloome kasutamist hariduspoliitikas ei ole teadaolevalt Eestis uuritud, kuid nt Saar (2021) peab oluliseks uurida kogukondade kaasamist hariduspoliitiliste otsuste tegemisse ning ka Torfing jt (2019) leiavad, et koosloome täieliku potentsiaali rakendamiseks tuleb viia läbi empiirilisi uuringuid selle praktilise rakendamise kohta. Seega saab käesolev magistritöö, milles uurin koosloomelise poliitikakujundamise kesksete tegurite avaldumist Setomaa valla haridusreformi kontekstis, toetada koosloomelist hariduspoliitika kujundamist kohalikes omavalitsustes, sh vältimatult eesseisvate haridusvõrgu muudatuste tegemisel.

TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

Muutused avalikus halduses

Klassikalist avaliku halduse mudelit iseloomustab käsul ja kontrollil põhinev hierarhiline juhtimissüsteem, kus peamiseks poliitikakujundajaks on valitsus (Pestoff, 2018; Soberón *et al.*, 2023). 21. sajandi avaliku halduse suundumusi kirjeldavad uued paradigmad, milles on olulisel kohal kaasamine ja koostöö ning mis lähtuvad uue avatud valitsetuse (*new public governance*) käsitlusest (Lepik & Kangro, 2020; Pestoff, 2018). Avalik võim on uue avatud valitsetuse käsitluses koordineerija ja kaasaja rollis (Sootla *et al.*, 2021), valitsetakse võrgustike ja partnerluste kaudu ning kodanikud on aktiivsed osalised avalike teenuste loomisel (Pestoff, 2018). Sellest paradigmast lähtuvad omakorda mitmed lähenemised (nt võrgustunud valitsemine, sotsiaalne innovatsioon, arutlev demokraatia jt), nende hulgas ka koosloome (Poocharoen & Ting, 2015). Juhtimismudelite võrdlus on esitatud lisa 1.

21. sajandile iseloomulikud kompleksed ühiskondlikud probleemid nõuavad innovatiivseid lahendusi, milleks on vaja avaliku ja erasektori toimijate koostööd (Sørensen & Torfing, 2015). Sealjuures tuleks vältida koostööd vaid väga sarnaselt mõtleivate osapoolte vahel (Uibu *et al.*, 2020). Komplekssete probleemide lahendamisel on ainuke jätkusuutlik valitsemisviis just võrgustikupõhine valitsemine, mille üks põhiväärtustest on kodanike osalus ja koosloomeline poliitikakujundamine (Çolak, 2022; Peters & Pierre, 2020).

Võrgustikupõhise valitsemine on aga keeruline, sest eeldab omavalitsustelt mõtteviiside muutust (Soberón *et al.*, 2023) ja koostööd eri osapooltega, hoides selget fookust avaliku hüve saavutamisel ning lahenduste mõju suurendamisel (Cramer, 2022).

Koosloomeline poliitikakujundamine

Koosloomet on akadeemilises kirjanduses olenevalt distsipliinist ja ajastust erinevalt defineeritud, mistõttu puudub mõiste osas teaduslik konsensus. Koosloome süstemaatilise kirjanduse ülevaates (Voorberg *et al.*, 2015) järeltavad autorid, et mõisteid “koostootmine” (*co-production*) ja “koosloome” (*co-creation*) kasutatakse vaheldumisi ning empiirilisel puuduvad nende vahel silmatorkavad erinevused. Ansell & Torfing (2021), Ansell jt (2022) ning Soberón jt (2023) leiavad, et koosloomele on iseloomulik sektoriteülesus ja osapoolte vastastikune sõltuvus, samuti innovatiivsus. Koosloome ei ole siiski vaid kodanike osalus tavapära demokraatlikes protsessides (nt referendumid, avalikud arutelud vmt) ega mõne konkreetse huvirühma kaasamine (Ansell & Torfing, 2021). Avalikus sektoris tähendab koosloome koostööd, kus erinevad sidusrühmad osalevad aktiivselt avalike teenuste ja poliitikate kujundamises ja rakendamises (Bovaird & Loeffler, 2012; Lepik & Kangro, 2020;

Osborne & Strokosch, 2013). Kuigi koosloomet saab määratleda ka teisiti, lähtun oma magistrیتöös koosloomest kui avaliku sektori poliitikakujundamise viisist, millele on omane erinevate sidusrühmade aktiivne osalemine ühise avaliku hüve loomisel.

Koosloomes saavad kõik toimijad, sh valitsusvälised osapooled võrdselt koostööprotsesse algatada ja olenevalt teemast teisi rühmi osalema kutsuda, mis aitab ühtlasi kodanikel paremini mõista, miks mingid poliitikad vastu võetakse (Skelcher & Torfing, 2010), samuti suureneb omanikutunne ja vastutus loodud lahenduste rakendamisel (Ansell *et al.*, 2022). Nii kasvab omakorda kodanike usaldus institutsioonide vastu (Fledderus *et al.*, 2014), väheneb vastupanu ning suureneb demokraatlik vastutus poliitikakujundamisel (Ansell *et al.*, 2022). Torfing jt (2019) sõnul saab koosloomet kasutada komplekssetele probleemidele poliitiliste lahenduste leidmisel, mis Ansell jt (2022) arvates suurendab ühiskondlikku võrdsust ja aitab välja töötada päriselt vajaduspõhiseid lahendusi, suurendades samaaegselt kogukondade elujõulisust ning nende sotsiaalset kapitali. Lepik ja Kangro (2020) peavad koosloomelist avalike teenuste korraldamist sobivaks viisiks just keerulistes kontekstides, nt Eesti maapiirkondades, kus avalikele teenustele puudub konkurents, neid pole võimalik delegerida ning nende kvaliteeti on keeruline mõõta.

Kuigi koosloomelisel poliitikakujundamisel on hulk eeliseid, kaasnevad sellega omad ohud. Koosloome eeldab kaasatud osapoolte vahelist usaldust (Soberón *et al.*, 2023) ning tugineb eri sihtrühmade valmidusele koosloomes osaleda (Ansell *et al.*, 2022). Osapoolte valik võib olla kõrgema enesetõhususe või aktiivsusega osalusrühmi soosiv ja haavatavamaid sihtrühmi välistav (Brandsen *et al.*, 2018) ning erinevad arvamused võivad viia lahendamatu konfliktideni (Ansell *et al.*, 2022). Koosloomega kaasnevad kõrged peidetud kulud (Brandsen *et al.*, 2018; Soberón *et al.*, 2023) ning teinekord võib avaliku väärtuse loomise asemel hoopis aset leida nn avaliku väärtuse hävitamine ehk koosloomes sündinud lahendus võib teha osalejate ebapädevuse tõttu rohkem kahju kui kasu (Ansell *et al.*, 2022; Brandsen *et al.*, 2018). Uurijad (Ansell & Torfing, 2021; Brandsen *et al.*, 2018; Ansell *et al.*, 2022) nimetavad ohuna ka vähest demokraatlikku legitiimsust, kuna vastutus jaguneb eri osapoolte vahel, mis teeb keeruliseks halbade otsuste eest kedagi vastutusele võtta. Ansell ja Torfing (2021) ning Brandsen jt (2018) toovad ohuna esile veel ekspert- ja tavateadmiste vahekorra küsimuse koosloomes, sest mingitel juhtudel võib ekspertteadmise vähesus pärssida innovatiivsete või teaduspõhiste lahendusteni jõudmist. Siiski toovad ka ohtudele tähelepanu juhtivad autorid välja mitmeid strateegiaid nende vältimiseks ning leiavad ühiselt, et koosloomes peitub suur potentsiaal tänaste keeruliste poliitiliste küsimuste lahendamiseks.

Koosloomeprotsess

Koosloomeprotsessis soovitatakse järgida kindlat struktuuri (Ansell *et al.*, 2022; Ansell & Torfing, 2021; Buysse *et al.*, 2018; Uibu *et al.*, 2020). Ansell & Torfing (2021) eristavad koosloomeprotsessis nelja faasi (algatamine, disainimine, rakendamine ning mõju laiendamine), kuid märgivad, et tegemist ei ole siiski lineaarse protsessiga - erinevad faasid võivad, aga ei pea toimuma lineaarselt ning erinevate faaside vahel edasi-tagasi liikumine ja hüplikkus on koosloomeprotsessile pigem iseloomulik.

Koosloomelist poliitikakujundamist mõjutavad kesksed tegurid

Koosloomelist poliitikakujundamist mõjutavate tegurite osas leidub varasemaid uuringuid koosloomet käivitavate ja takistavate aspektide kohta. Koosloomet käivitavaid põhjuseid on nii väliseid (nt poliitiline keskkond, sidusrühmade surve vmt) kui sisemisi (organisatsioonilised ja isikupõhised) (Torfing *et al.*, 2019). Voorberg jt (2014) leidsid, et organisatsioonilt eeldab koosloome toetavat (infra)struktuuri kodanike kaasamiseks ning poliitikute ja avalike teenistujate positiivset suhtumist kodanike osalusse, mida aitavad luua selgelt sõnastatud eesmärgid ja koosloome kasu selgitavad stiimulid. Kodanikult eeldab koosloomes osalemine eelkõige iseloomuomadustest tulenevat tahet ja enesetõhusust, omandi- ja vastutustunnet, sotsiaalset kapitali ja usaldust koosloomelise algatuse suhtes (Voorberg *et al.*, 2014). Samas ei leidnud ma siiski koosloomelise poliitikakujundamise kesksed tegureid kontseptuaalselt selgelt määratlevaid uuringuid, mistõttu eristasin erinevate uurijate (Ansell & Torfing, 2021; Ansell *et al.*, 2022; Brandsen, 2021; Brandsen *et al.*, 2018; Fledderus *et al.*, 2014; Hofstad *et al.*, 2022; Verschuere *et al.*, 2018; Van Eijk & Steen, 2017; Uibu *et al.*, 2020 jt) põhjal neli tegurit (joonis 1), millele tuleb koosloomelisel poliitikakujundamisel eriliselt tähelepanu pöörata: 1) juhtimine; 2) kaasatus; 3) osalemise toetamine ja 4) läbipaistvus. Kesksed tegurid on lahti selgitatud järgmistes alapeatükkides.

Joonis 1. Koosloomelist poliitikakujundamist mõjutavad kesksed tegurid (autori koostatud)

Juhtimine

Hiljutised uuringud (Ansell & Torfing, 2021; Hofstad *et al.*, 2022; Brandsen *et al.*, 2018; Sørensen & Bryson, 2021) nimetavad kriitiliselt oluliseks avaliku sektori juhtimise rolli, millel on otsene mõju koosloome osapoolte suhetele ja tegevustele. Koosloomes ei saa kasutada hierarhilist, ülevalt-alla juhtimisstiili, vaid tuleks kombineerida kaasaegseid juhtimisstrateegiaid (Ansell & Torfing, 2021). Oluliseks peetakse selge ja inspireeriva visiooni sõnastamist (Jacobsen & Andersen, 2015). Uibu jt (2020) leiavad, et koosloome vajab oskuslikku juhtimist ning hästitoimivad meetodilisi töövahendeid. Eelkõige peavad juhid suutma hõlbustada osalejate vahelist koostööd (Ansell & Torfing, 2021; Crosby & Bryson, 2010). Selleks on oluline konfliktide konstruktiivne juhtimine ning vastastikuse usalduse kasvatamine (Ansell & Torfing, 2021; Crosby & Bryson, 2010). Brandsen (2021) toob lisaks olulise eestvedajate ülesandena esile vajaduse juhtida osalejate ootusi – sageli eeldavad kodanikud suuremat mõju otsuste üle, kuna juhid ei ole selgelt nende mõju ulatust defineerinud. Ansell ja Torfing (2021) toovad välja kuus koosloome eestvedajate rolli: sponsorid, kokkukutsujad, hõlbustajad, vahemehed, katalüsaatorid ja rakendajad, kel on kõigil mitmetahulised ja keerulised ülesanded. Seega eeldab koosloomeprotsesside juhtimine kompetentsust erinevates valdkondades ning valmidust olla korraga mitmes erinevas rollis. .

Kaasatus

Koosloomelise poliitkajakujundamise protsessi saab lähtuvalt eesmärgist disainida rohkem ja vähem kaasavalt. Laiema kaasatusega protsesside eelisenähtakse suuremat potentsiaali eripalgeliste ideede esilekerkimiseks ja laiapõhjalisemat demokraatlikku legitiimsust; kitsama sihtgrupiga protsessid võivad aga hõlbustada intensiivsemat ja seetõttu sageli ka kvaliteetsemat koosloomeprotsessi (Ansell & Torfing, 2021). Uibu jt (2020) leiavad, et erinevate osapooltega võib protsessis olla erineva intensiivsusega kontakt: näiteks võivad koosloome läbiviijad tuua kitsamas ringis leitud lahendusi ja ideid laiema hulga inimeste ja organisatsioonideni ja küsida nende arvamusi/tagasisidet, seeläbi ideid ja lahendusi valideerides. Oluline on aga sel juhul selgelt määratleda erinevate osalusrühmade selge rollijaotus (Uibu *et al.*, 2020) ning kriitilise tähtsusega protsessi õnnestumisele on selgete reeglite kehtestamine – erinevaid osapooli võib kaasata koosloomeprotsessi erinevates etappides, kuid on oluline seda teha läbipaistvalt ning selgete kokkulepete alusel (Ansell & Torfing, 2021; Uibu *et al.*, 2020).

Verchuere jt (2018) ning Ansell ja Torfing (2021) peavad äärmiselt oluliseks, et protsessis osaleksid ja omapoolse sisendiga saaksid tulemust mõjutada just need, keda

kõnealune teema otseselt puudutab, sest just nemad saavad oma elu ekspertidena aidata mõista tänase olukorra kitsaskohti, tuua uusi ideid ning hinnata loodavate lahenduste mõju. Grupid, kes saavad teenuse sisu, kvaliteedi ja kvantiteedi osas kaasa rääkida, saavad suurema tõenäosusega sellest ka rohkem kasu (Verchuere *et al.*, 2018). Brandsen (2021) lisab, et sageli jäävad sotsiaalselt haavatavad või nõrgemad sihtrühmad (hariduspoliitilises kontekstis nt õpilased) välja, kuna demokraatlikud osalusprotsessid nõuavad enamasti head argumenteerimis- ja aruteluoskusi, mis haavatavatel sihtrühmadel tihti puuduvad. Paraku oleks just nende gruppide osalus ja sisend neid puudutavate regulatsioonide või teenuste kujundamisel eriti oluline. Ansell ja Torfing (2021) ning Uibu jt (2020) järeldevad, et kestlike lahenduste leidmiseks on eelkõige oluline osapoolte mitmekesisus ning kõikide sidusrühmade kaasatus.

Verchuere jt (2018) nimetavad olulise koosloomeprotsessi õnnestumise tegurina ka osalejate värbamist. Kodanike osalemiseks on vaja neid personaalselt kutsuda, mitte jääda lootma juhuslikule osalusele ega üldisele teavitusele (Verchuere *et al.*, 2018). Olulisena tuuakse esile ka kutsuja isikut, kes peaks olema kogukonnas tuntud professionaal ning suutma koosloomelist protsessi osalejate ja kogukonna kontekstis arusaadavalt selgitada (Verchuere *et al.*, 2018). Koosloomet soovitatakse korraldada kogukonnas kohapeal ehk professionaalsed osapooled peaksid minema kodanike juurde neile tuttavasse keskkonda ning tegutsema omavahelist dialoogi ja aktiivset panustamist soodustavates väikestes gruppides (Brandsen, 2021).

Osalemise toetamine

Koosloomeareeni kokkukutsujatel on vaja esmalt oma idee osalejatele nõ maha müüa. Selleks kasutatakse Anseli ja Torfingu (2021) kohaselt sageli sõnu nagu „ülioluline“, „strateegiline probleem“, „kiireloomuline“, „vajalik“ vmt, et teha teistele olulistele osapooltele selgeks, et just nüüd ja praegu on vaja just selle konkreetse teemaga tegeleda. Sama mõtet toetavad Van Eijk ja Steen (2017), kes nimetavad esmatähtsa osalust mõjutava faktorina teema aktuaalsust kodanike jaoks. Ka Pöder jt (2014) kirjeldavad haridusreformi kontekstis, et koolivõrgu ümberkorraldamise edukus sõltub eelkõige inimestest ja nende motivatsioonist.

Olulise osalemist mõjutava tegurina nimetatakse osalejate piisavat kompetentsi. Brandsen (2021) ning Verchuere jt (2018) selgitavad, et kodanike osalemise eelduseks on piisav enesetõhusus ehk usk oma võimetesse korraldada ja viia ellu tegevusi ühiskonnas soovitud eesmärkide saavutamiseks. Parrado jt (2013) leiavad, et just uskumused enesetõhususe kohta mängivad koosloomes oluliselt suuremat rolli kui kodaniku temaatilised

teadmised ja kogemused. Brandsen (2021) ja Verchuere jt (2018) peavad kodanike osalusvõimekuse tagamiseks, sh eriti haavatavamate sihtrühmade kaasamisel, oluliseks nende enesetõhususe tõstmist ning koosloomes osalejatele professionaalse toe (vajalike oskute, teadmiste ja vahendite) pakkumist. Haridusreformi kontekstis on haavatavateks sihtrühmadeks õpilased, kel on tihti keeruline oma arvamusi kaitsta väljaõppinud täiskasvanute (nt volikogu) ees (Aksen jt (2017-2018)).

Läbipaistvus

Koosloome ettevalmistamisel tuleb läbi mõelda, kas tegemist on läbipaistva või pigem eraldatud, teiste silme eest varjatud protsessiga. Protsessi läbipaistvus tagab ühelt poolt küll vastutuse võtmise oma seisukohtade, tegevuse ja tegevusetuse osas, aga samas võimaldavad mitteavalikud koosloomeareenid teatud juhtudel edukamat arutelu, seisukohtade muutmist ja kompromissideni jõudmist, sest osalejad ei pea laiema avalikkuse ees oma “nägu kaotama” (Ansell & Torfing, 2021). Läbipaistvust ning läbimõeldud ja süsteemset teavitustööd nimetatakse oluliseks teguriks ka haridusreformide puhul, sest oluline on kogukonnas muudatuste vajadust põhjendada ja leevendada tekkinud hirme (Pöder *et al.*, 2014).

Koosloomes on oluline panna paika otsustusreeglid - kuidas jõutakse otsusteni ning kuidas toimub erinevate arvamuste, sisendite, nõudmiste ja huvide koondamine? Sobiva otsustusmehhanismi valikul tuleks silmas pidada grupi suurust, kogukonna mitmekesisust ja erinevate huvide konfliktisust, kuid koosloomelisel poliitikakujundamisel on enamlevinud konsensusel põhinev otsustusprotsess (Uibu *et al.*, 2020) või hääletamine. Verchuere jt (2018) selgitavad, et osalejate huvi säilitamiseks on äärmiselt oluline anda neile selget ja konkreetset infot ja tagasisidet nende mõju osas koosloomeprotsessis. Ka Uibu jt (2020) nõustuvad, et väga oluline on (vahe)tulemusi jagada ning näidata pidevalt ära, kuhu ollakse protsessis jõutud ja millist väärtust on loodud. Ehk teisisõnu, osaleja jaoks on oluline saada väga selgelt aru, kuidas tema sisendit koosloomeprotsessis kasutatakse ning mil viisil see mõjutab lõpplahendust. Kui kodanik ei tunne, et tema tegevusel või osalusel on mõju, on selle tulemuseks võõrandumine ja usalduse kaotamine poliitiliste institutsioonide suhtes (Fledderus *et al.*, 2014).

Koosloomeline poliitikakujundamine Eestis

Eesti on liitunud avatud valitsemise partnerlusega ning on selle kaaseesistujana 2022-2024 aasta tegevuskavas (Riigikantselei, 2022) seadnud esimeseks põhilubaduseks suurendada poliitikakujundamise koosloomelisust. Eesti riigi pikaajalises arengustrateegias „Eesti 2035“

(2021) on eesmärk „Eesti on inimesekeskne riik, kus poliitikakujundamine on koosloomeline ja inimesed saavad osaleda oluliste otsuste tegemisel; avalikud teenused on kvaliteetsed ja kättesaadavad sõltumata elukohast“. Kodanikuühiskonna aktiivset osalust eeldatakse ka Eesti haridusvaldkonna arengukavas 2021-2035 (2021): „Kodanikuühiskond tegutseb riigi, kohaliku omavalitsuse ja tööturu osaliste olulise partnerina ning osaleb hariduse strateegilises arendamises“.

Koosloomelise poliitikakujundamise edendamiseks on riik tänaseks ellu kutsunud mitmeid algatusi, näiteks koosloomelist ja läbipaistvamat õigusloomet soodustav koosloome keskkond (Justiitsministeerium, 2022) või „koosloomeranitsa“ nimeline veebileht (Riigikantselei, 2022), kust leiab infot koosloome kavandamise kohta ning näidete ja meetodite varasalve. Koosloome töötubasid ja koolitusi korraldamisel on pikaajaline kogemus teenusepakkujatel nagu Sotsiaalse Innovatsiooni Labor (SiLab) ja DD Stratlab. Samas on Avatud valitsemise teekaardis (Riigikantselei, 2023) nimetatud mitmeid tänaseid kitsaskohti koosloomelises poliitikakujundamises: liiga hiline kaasamine, mis ei võimalda sisulist arutelu otsuste üle; vähene läbipaistvus ja avalikkuse teavitamine plaanitavate protsesside kohta; üksnes harjumuspäraste partnerite kutsumine otsuste kujundamisel osalema, jättes välja ühingutesse organiseerumata ja väheaktiivsed, aga mõjutatud sihtrühmad; hoogne kaasamine protsessi alguses ning edasine infosulg. Seega on Eestis koosloomeline poliitikakujundamine täna riiklikult oluliseks eesmärgiks võetud, kuid selle rakendamine edeneb visalt.

Haridusvaldkonna arengukavas (2021) on kvaliteetse hariduse ja kestliku õppeasutuste võrgu tagamiseks esmatähtsa tegevusena nimetatud õppeasutuste võrgu korrastamist, mida omavalitsused usinasti ka teevad. Paraku ei leidnud ma näiteid sellest, kuidas hariduspoliitilisi, sh koolivõrgu korrastamisega seotud otsuseid oleks koosloomeliselt tehtud. Samas võiks koosloomeline lähenemine haridusvaldkonna komplekssete ja riukalike probleemide lahendamiseks just hästi sobida, sest täna on siin kestlike lahenduste loomiseks vaja osapoolte koostööd, innovatiivsust ning avaliku väärtuse suurendamist (Ansell & Torfing, 2021). Eelnevast lähtuvalt on magistritöö eesmärk välja selgitada, kuidas ilmnesid Setomaa valla haridusreformi protsessis koosloomelise poliitikakujundamise kesksed tegurid ning teha juhtumianalüüsi põhjal ettepanekuid teistele omavalitsustele koosloomeliseks hariduspoliitika kujundamiseks.

Eesmärgi saavutamiseks püstitati järgmised uurimisküsimused:

1. Kuidas ilmnesid Setomaa valla haridusreformi protsessis koosloomelise poliitikakujundamise kesksed tegurid?

2. Millised on Setomaa valla haridusreformi protsessis osalejate soovitud teistele omavalitsustele haridusreformide läbiviimiseks?

METOODIKA

Juhtumiuurimus

Magistritöös otsustasin kasutada juhtumiuurimust, mille eesmärk on uurimisobjekti tundmaõppimine ja esitlemine selle terviklikkuses ja ainulaadsuses (Lepik, 2014) ning loomulikus kontekstis (Strömpl, 2014). Yin (2018) peab juhtumiuurimust eelistatud uurimismeetodiks, kui soovitakse vastuseid “miks” või “kuidas” küsimustele seoses parasjagu toimuvate sündmustega, mida uurija ise kontrollida ega mõjutada ei saa. Kuna eespool nimetatud tingimused olid täidetud ning koosloomelist poliitikakujundamist haridusvaldkonnas ei ole veel põhjalikult uuritud, pakub juhtumiuurimus võimalusi ka teooria arendamiseks, kasutades selleks empiiriliste nähtuste ja nende kontekstide uurimisest tulenevaid põhjalikke teadmisi (Dubois *et al.*, 2002).

Setomaa valla kontekst ja juhtumi lühikirjeldus

Setomaa vald moodustati 2017. aasta haldusreformiga endiste Värskas, Mikitamäe ja Meremäe valdade ning endisesse Misso valda kuulunud Luhamaa piirkonna liitumisel. Setomaa vallas on üks alevik (Värskas) ning 156 küla, neist suurimad on Mikitamäe, Meremäe ja Obinitsa. Vallas on kolm kooli: Värskas Gümnaasium (1-12 kl), Mikitamäe kool (lasteaed ja kolm kooliastet, 1-9 kl) ning Meremäe kool (lasteaed ja kolm kooliastet, 1-9 kl). Vallavalitsuse struktuuris töötab üks haridus- ja kultuurinõunik, kelle vastutusalasse kuuluvad lisaks haridus- ja noorsootööasutustele ka valla kultuuri- ja mäluasutused. Õpilaste arv on valla kolmes koolis kokku perioodil 2010-2023 kahanenud ligi 12% (2023 oli õppureid 226) ning 1990. aastate madala sündimuse tõttu on langustrend tulevikus süvenev – 2040. aastaks prognoositakse õpilaste arvu vähenemist suisa poole võrra (Andreller & Valk, 2023).

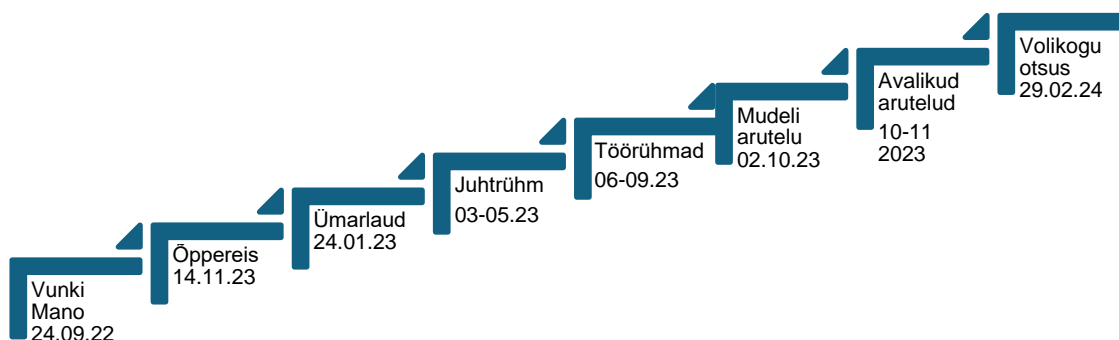
Setomaa haridusuuringust (Andreller & Valk, 2023) selgus, et lähema viie aasta jooksul jõuab 27% ning 15 aasta jooksul 65% õpetajatest pensioniikka, mis toob ilmselt kaasa vajaduse nende asendamise peale mõelda; õpetajate keskmine koormus ning palk on Eesti ja Võru maakonna keskmisest oluliselt madalam, mistõttu on uute õpetajate värbamine keeruline; koolimajade halduskulud on suured ning kasvavad aasta-aastalt; koolides on võrdlemisi suur hulk ilma kvalifikatsioonita õpetajaid; valla koolide omavaheline koostöö ja ressursside jagamine on vähene. See olukord tingis vajaduse haridusvõrk ümber vaadata ja

mõtestada, kuidas vähenev rahvastiku ja õppurite arvuga ääremaalises piirkonnas ja hajaasustuse kontekstis kaasaegset kvaliteetset haridust pakkuda.

Magistritöös uuritav juhtum on Setomaa valla haridusreformi protsess (joonis 2; lisa 2), mis sai alguse 2022. aastal. Juhtumi alguspunktina käsitleti Vunki Mano loometalguid (23-24.09.22, Värskas), sest just seal sõnastati esmakordselt vajadus luua uus ühtne Setomaa haridusmudel. Juhtumi piiritlesin 29.02.24 vastu võetud volikogu otsusega, millega korraldatakse ümber valla haridusasutused ning luuakse ühtsetel alustel toimivad Setomaa Kool (1.-6. klass) õppekohtadega Värskas, Mikitamäel, Meremäel ja Obinitsas ning Setomaa Gümnaasium (7.-12. klass) õppekohtadega Värskas, Mikitamäel ja Meremäel.

Vunki Mano loometalgud on koosloomeline sotsiaalne häkaton, mille eesmärk on eri sektorite osapoolte koostöös leida innovatiivseid lahendusi Võru maakonna riukalikele probleemidele. Loometalgute lahendusideede 2022.a avalikul esitlusel sõnastati esmakordselt ühtse Setomaa haridusmudeli visioon: „*Me vajame haridussüsteemi muutust. Ühtset, avatud Setomaa haridusmudelit. /.../ Kolmandal augustil 2024 Seto Kuningriigipäeval uus ülembsootska kuulutab avatuks uue õppeaasta ühtses Setomaa koolis, mis tugineb natuke teistlaadsetel väärtustel /.../. Ja kogukond on see, mis usaldab kooli. Kooli, mis ei ole koolimaja, vaid see on õppimine, areng /... /*“ (Vunki Mano meeskonnaliige).

Loometalgutel võideti ühtse Setomaa kooli ideega peaauphind. Mõned kuud hiljem kutsuti kokku koosloomeline hariduse ümarlaud (24.01.23, Värskas) ning loodi juhtrühm, kes hakkas tegelema uue kooli õppekava loomisega (03.23-05.23). Järgnesid arutelud väikerühmades (06.23-09.23) ning seejärel tutvustati tehtud tööd taas juhtrühmale (19.09.23). Juhtimismudelite analüüsiks kaasati väline ekspert, kes tutvustas võimalikke lahendusi volikogu ja hoolekogu liikmetele (02.10.23). Seejärel tutvustati loodavat haridusmudelit koolides ja kogukonnas (10.23-11.23) ning esitati volikogule kaheks lugemiseks haridusasutuste ümberkorraldamise eelnõu (01.24). Juhtumi lõpuna käsitleti 29.02.24 vastu võetud Setomaa vallavolikogu otsust haridusasutuste ümberkorraldamise kohta.

Joonis 2. Haridusreformi protsessi ajajoon. Autori koostatud.

Valim ja andmekogumine

Yin (2018) ning Lepik jt (2014) selgitavad, et juhtumiuurimus on usaldusväärsem, kui kogutakse võimalikult palju ja mitmekesist infot erinevatest allikatest. Dubois jt (2002) täiendavad, et mitmekesised allikad toetavad uurija jaoks ootamatute aspektide ja uurimisprobleemi uute dimensioonide avastamist. Seetõttu kasutasin juhtumiuurimise koostamisel kolme tüüpi andmeid: 1) Setomaa haridusreformi käsitlevad dokumendid jt materjalid, 2) küsimustikud osalejate tagasiside saamiseks ja 3) intervjuud. Kasutatud allikate täielik loetelu on esitatud lisa 5.

Dokumendid

Dokumentidena koondasin allikaid, mis on selgelt seotud Setomaa haridusreformiga ja käsitlevad selle läbiviimise aega 24.09.22-29.02.2024. Dokumentideks olid avalikult kättesaadavad materjalid: haridus- ja noorsookomisjoni protokollid, koolide hoolekogude koosolekute protokollid, vallavolikogu otsus koos seletuskirjaga, vallavolikogu koosoleku protokoll, Setomaa hariduselu juhtimismudeli tutvustus koos analüüsiga, meediakajastused Setomaa valla kodulehel, sotsiaalmeedias ja vallalehes, Setomaa valla kodulehe haridusreformi alamleht, sündmuste postrid, loometalgute teemapüstituse ja lõpplahenduse esitlus (video). Lisaks olid dokumentideks andmed, mis ei olnud avalikult kättesaadavad (elektrooniliselt saadetud kutsed, sündmusel osalejate nimekirjad) – neile oli mul ligipääs tulenevalt minu osalemisest haridusreformiga seonduvatel kohtumistel. Oma uurijarollist ning magistr töö eesmärgist teavitasin protsessijuhte kirjalikult 20.04.2024, teisi osapooli teavitasin 19.09.2023 seoses palvega küsimustikule vastata. Kohtumistel pidasin vaatluspäevikut, kuhu panin kirja haridusreformi protsessiga seonduvatel koosolekutel kogetu ja nähtu, kuid neid andmeid ma tulenevalt magistr töö mahust ei analüüsinud. Samas andis osalemine haridusreformi sündmustel teiste andmete tõlgendamiseks väärtuslikke taustateadmisi ning toetas juhtumi analüüsi selle terviklikkuses ja loomupärases kontekstis.

Küsimustikud

Osalejate hinnangute küsimiseks kasutasin Ghenti ülikooli teadlaste väljatöötatud hindamisinstrumenti (Vandael *et al.*, 2018; lisa 3). Hindamisinstrumenti tõlkisin eesti keelde. Magistr töö maht ei võimaldanud kahjuks analüüsida osalejate kogemusi pärast kõiki kohtumisi, mistõttu palusin osalejatelt tagasisidet kahel korral: haridusmudeli moodustamise juhtrühma koosolekul (19.09.23, 16 vastanut - tähis JR1) väljaprinditud hindamislehtedel ning juhtimismudelite ümarlaul (2.10.23, 13 vastanut - tähis JM2) elektrooniliselt Google Forms keskkonnas. Enne küsimustiku esitamist teavitasin vastajaid andmete kogumise ja kasutamise

eesmärgist ning selgitasin, et vastused on anonüümsed ja tulemused üldistatakse. Küsimustik koosnes viieteistkümnest kinnisest küsimusest, kus osalejatel paluti viiepunktilisel sõnalisel Likerti skaalal hinnata koosloomet iseloomustavate elementide esinemist kõnealusel kohtumisel. Lõpus esitati kaks avatud küsimust protsessis osalemist hõlbustavate ja segavate elementide esinemise kohta ning pakuti võimalus anda täiendavaid kommentaare.

Haridusreformi kui terviku kohta tagasiside saamiseks täiendasin hindamisinstrumenti pärast juhtumiperioodi lõppu kahe kokkuvõtva kinnise küsimusega ning ühe avatud küsimusega, kus palusin osalejatel anda soovitusi teistele omavalitsustele hariduspoliitiliste muudatuste elluviimisel. Usaldusväärse tagamiseks piloteerisin küsimustikku eelnevalt ühel sihtrühma kuulunud isikul. Küsimustik oli arusaadav, tegin paar väikest muudatust sõnastuses. Küsimustiku koostas Google Forms keskkonnas ning saatsin haridusmudeli loomise juhtrühma liikmete e-postile (24 inimest, 14 vastajat - tähis JR3). Tulenevalt magistr töö mahust analüüsisin vaid osa hindamisinstrumendiga kogutud andmeid (lisa 3).

Intervjuud

Intervjueeritavate valikul kasutasin sihipärast valimit (Rämmer, 2014) ning otsustasin teha intervjuud kahe protsessijuhiga, kellel eeldasin olevat kõige ülevaatlikum ja täielikum pilt protsessist ning tehtud valikute põhjustest. Intervjueeritavad olid Setomaa vallavanem (VV) ning haridusreformi protsessi koordineerinud MTÜ Setomaa Liit juht (SL). Intervjuude eesmärk oli valideerida teiste andmekogumismeetodite kasutamisel selgunud tulemusi ning täiendada andmeid protsessijuhtide vaatest.

Andmete kogumiseks kasutasin poolstruktureeritud süvaintervjuud, mis uurimuse kontekstis tähendab uurijapoolsete küsimustega suunatud vestlust valimisse kuuluvate isikutega vaatlusalusel teemal (Lepik *et al.*, 2014). Usaldusväärse tagamiseks pidasin intervjuukava (lisa 4) koostamisel nõu magistr töö juhendajaga, misjärel seda oluliselt korrigeerisin. Intervjuud salvestasin mobiiltelefoniga, milleks küsisin eelnevalt intervjueeritavatel luba. Intervjueeritavaid informeerisin eelnevalt uurimuse eesmärgist ning selgitasin, et kuna teen ainult kaks intervjuud ning intervjueeritavate isikud on tulenevalt nende rollist äratuntavad, ei saa ma tagada andmete kasutamist anonüümsel kujul. Palusin uuritavatel allkirjastada nõusolekuvorm ning küsisin luba andmete kasutamiseks äratuntaval kujul. Mõlemad intervjueeritavad olid sellega nõus. Selgitasin veel, et andmeid hoitakse parooliga kaitstud pilvepõhises kaustas kuni lõputöö kaitsmiseni ning kinnitasin, et uuritavatel on võimalik valminud magistr tööga tutvuda. Juhtumiuurimusele omaselt kasutasin seega rikkalikku ja süvitsi kogutud andmestikku (Strömpl, 2014), mille eesmärk oli triangulatsiooni kaudu jõuda usaldusväärsema tulemuseni.

Andmeanalüüs

Küsimustike kinniste küsimuste vastuste ehk hinnangute esitamiseks kasutasin kirjeldavat statistikat. Dokumente analüüsisin lähtuvalt analüüsiraamistikust (tabel 1) ning otsisin infot, fakte koosloome kesksete tegurite kaupa järgmiselt: 1) Protsessi juhtimine: kuidas tegevusi koordineeriti, kuidas lahendati konflikte, kuidas ilmnis juhtide kompetentsus. 2) Kaasatus: missugused osapooled olid kaasatud haridusreformi protsessi, kuidas käis nende värbamise protsess, missuguse intensiivsusega erinevad osalusrühmad osalesid ning kas olid olemas selged ja ühiselt kokku lepitud reeglid. 3) Osalejate toetamine: kas ja millisel viisil pakuti protsessiosalejatele professionaalset tuge - otsisin viiteid ekspertide kaasamisele, toetavate materjalide pakkumisele, osalejate enesetõhususe toetamisele, korralduslikele aspektidele, samuti infot teema sõnastuse kohta. 4) Läbipaistvus: kuivõrd avalik oli haridusreformi protsess ning kuidas avalikkust teavitati; kuidas võeti vastu otsuseid ning kuivõrd anti osalejatele tagasisidet tulemuste kohta.

Tabel 1. Koosloomelise poliitikakujundamise kesksete tegurite analüüsiraamistik

1. Juhtimine	2. Kaasatus	3. Osalejate toetamine	4. Läbipaistvus
Tegevuste koordineerimine	Eri osapoolte kaasamine	Professionaalne tugi	Avalikkuse teavitamine
Konfliktide juhtimine	Osalusrühmade selge rollijaotus	Korralduslikud aspektid	Otsuste vastuvõtmine
Juhtide kompetentsus	Värbamise protsess	Teema aktuaalsus	Tagasiside tulemuste kohta

Intervjuude ja küsimustike avatud küsimuste analüüsimisel kasutasin abduktiivset sisuanalüüsi. Abduktiivne lähenemine põhineb teorial (tabel 1), kuid analüüsiraamistikku saab uurimisprotsessi keskel muuta, täiendada ja kohendada vastavalt empiirilistele tulemustele ning protsessi käigus edasi arenenud teoreetilisele arusaamale (Dubois *et al.*, 2002). Kuna uurisin parasjagu käimasolevat protsessi, lisandus andmeid jooksvalt ning abduktiivne lähenemine kui mittelineaarne protsess (Dubois *et al.*, 2002) võimaldas uusi andmeid arvestada ja analüüsiraamistikku täiendada, samuti leida selgitusi ja põhjendusi ilmnunud nähtustele (Thompson, 2022). Esmane analüüsiraamistik muutus andmete analüüsimise käigus ning iga koosloome teguri juures ilmnis täiendavaid olulisi aspekte. Täiesti uue tegurina lisandus “kontekst”, mida ma eelnevalt kirjanduse põhjal koosloome keskse tegurina ei eristanud, kuid mis sisuanalüüsi tulemusel selgelt esile kerkis. Intervjuud transkribeerisin Microsoft Wordi transkribeerimisliidese abil, misjärel kuulasin helifailid uuesti üle ja korrastasin automaatselt genereeritud tekstifailid. Intervjuude andmed: 1) Vallavanem (VV) - kestus 2 tundi 6 minutit, korrastatud transkriptsiooni fail 41 lk koos

ajateplitega; 2) Setomaa Liidu juht (SL) - kestus 1 tund 40 minutit, korrastatud transkriptsiooni fail 36 lk koos ajateplitega. Sisuanalüüsiks kasutasin veebipõhist programmi ATLAS.ti (<https://atlasti.com/>), mille abil kodeerisin intervjuud ja osalejate ettepanekud teistele omavalitsustele. Intervjuude põhjal tekkinud koodidest (206) moodustasid koodigrupid (43), mis omakorda koondusid alamkategoriateks ning jaotusid analüüsiraamistikust tulenevate kategooriate (kesksete tegurite) alla. Lisandus ka üks uus kategooria (kontekst). Teisele uurimisküsimusele vastamiseks analüüsisin küsimustiku vastuseid samuti abduktiivselt. Moodustus 37 koodi, sarnaste koodide ühendamisel tekkis 19 koodi, mis jagunesid temaatiliselt samuti analüüsiraamistikust tulenevate kategooriate alla. Kodeerimise näide on leitav lisan 10.

Uurija refleksiivsus

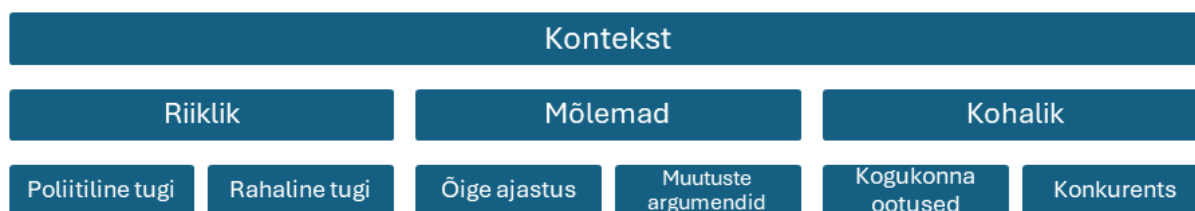
Kvalitatiivsetes uurimustes tuleb uurijal teadvustada enda isiklike kogemusi ja arusaamu, mis võiksid uurimuses osalejaid ja uurimisprotsessi mõjutada. Kuigi ei ole võimalik oma isiku mõju vältida, on sellest siiski vaja olla teadlik ning seda uurimuse läbiviimisel arvesse võtta.

Olen ise Setomaa valla elanik ning viimase nelja aasta jooksul osalenud valla haridusametuste hoolekogude töös, algatanud setokeelse õuesõpperühma käivitamise, olen haridusinnovatsiooni edendava MTÜ juhatuses ning olin ka üks Setomaa valla haridusuuringu (2023) koostajatest. Osalesin haridusreformi protsessi juhtrühma töös. Seega olen ise uuritava teema ja juhtumiga tihedalt seotud, mis aitas mul ühelt poolt saadud andmeid ja nende nüansse paremini mõista ning kontekstispetsiifikat tundes ehk ka õigemini tõlgendada. Samuti oli mul ligipääs mõningatele materjalidele ning eelteadmised, mida kohaliku eluga vähem seotud uurijal ei oleks. Teisalt tuleb arvestada, et osaledes ise haridusreformi protsessis hoolekogu ja kogukonna liikmena, olin mõjutatud protsessis toimuvast ja oma rollist selles. Suurim väljakutse oli säilitada uurijana neutraalne kõrvalpilk ning mitte lasta oma isiklikel ootustel protsessile minu uurimistöö tulemusi mõjutada. Arvan, et neutraalsust ja objektiivsust aitas tagada toetumine suures mahus faktilistele andmetele (dokumendid), samuti trianguleerimine (andmed pärinesid kolmest eri liiki allikast). Intervjuud otsustasin viia läbi just protsessijuhtidega, et avardada oma arusaama juhtumist ning vältida juhtumi kajastamist vaid osalejate vaatest. Samuti pöörasin andmete analüüsimisel erilist rõhku just minu kogemusest ja teadmistest erinevatele arvamustele.

TULEMUSED

Tulemustes annan ülevaate sellest, kuidas ilmnedid Setomaa valla haridusreformi protsessis koosloomelise poliitikakujundamise kesksed tegurid ning milliseid ettepanekuid tehti teistele omavalitsustele hariduspoliitiliste protsesside läbiviimiseks.

Kontekst: Intervjuude sisuanalüüsi põhjal kerkis uue tegurina kontekst (joonis 3). Selle teguri juures ilmned, et väikesele ja spetsiifilises keskkonnas toimetavale omavalitsusele on väga oluline astuda riigiga ühte sammu ning saada oma plaanide teostamiseks riigi poliitilist ja rahalist tuge. Nenditi, et piirkonnas on palju erinevaid probleeme korraga: „*Oleks meil nagu üks probleem, siis lahendaksime /.../ aga meil on mitmesse suunda probleeme*“ (VV). Väljendati ka hirmu riigi võimalike tulevaste otsuste ees, kuid samas loodeti, et neid on võimalik enda õigeaegsete otsustega mõjutada.

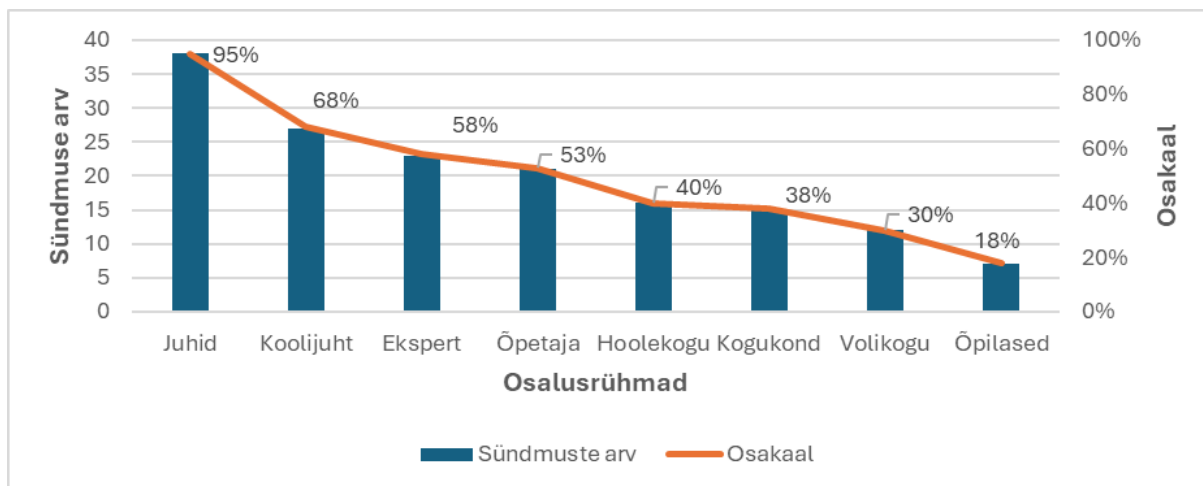

Joonis 3. Kontekstiga seonduvad aspektid

Kohaliku tasandi konteksti all nimetati olulise aspektina haldusreformi eelsete valdade piirkondlikku konkurentsi, aga toodi välja ka poliitilist konkurentsi, mis tekitas ebavajalikke pingeid. Väga oluliseks peeti kohaliku kogukonna ootusi reformile ja leiti, et vastuseisu vältimiseks peab eelkõige kogukond rahul olema ja otsustest aru saama, samuti peab olema kogukonnas valmisolek muutusteks.

Nii kohaliku kui riikliku kontekstiga seotud hirmude maandamiseks ja eesmärgi saavutamiseks peeti oluliseks põhjendatud argumentide leidmist muutuste ellukutsumiseks: „*(Haridus)uuringut oli vaja nii siseturunduseks oma elanike veenmiseks/.../ oli väga hea argumenteerida, tuua välja, et ei ole võimalik teistmoodi. Me peame midagi ette võtma /.../ Kui poliitikutele midagi selgeks teha, ma ei saa ütelda, et meil on vaja /.../ me peame ikkagi midagi tõendama /.../ rääkima riigiga läbi mingite argumentide kaudu*“ (SL). Samuti arvati, et haridusreformi planeerimisel on oluline valida õige ajastus, kus nii sisemine kui väline keskkond reformi läbiviimist toetaks: „*Tegelikult on ka kogu hariduspoliitikas nii suured muutused praegu /.../ et võibolla teiste idee oli õige, aga hakkasid liiga vara, ei olnud, see keskkond veel valmis*“ (SL).

Kaasatus: Haridusreformi protsessi olid kaasatud paljud erinevad osapooled: eristada võis kaheksat eri sihtrühma ning kõik peamised osapooled olid mingil määral kaasatud (vt joonis 4 ja lisa 6). Samas, nagu jooniselt nähtub, kaasati eri sihtrühmi väga erineva intensiivsusega ning eriti hakkab silma, et osapooled, kellele reform oli suunatud, olid kaasatud kõige vähem.

Joonis 4. Osalusrühmade kaasatus haridusreformi sündmustesse

Osalusrühmade kaasamisel puudus selge rollijaotus: „/.../ näiteks mina alguses olin kaasatud ja poole pealt enam ma kutseid ei saanud ning jäin kõikidest töörühmadest välja“ (JR3). Protsessi edenedes sisuliselt kaasatud osalusrühmade ring vähenes: „Samuti kaasati alguses paljusid. Mida aeg edasi, seda kitsamaks muutus kaasatute ring“ (JR3). Kaasamisel ei võetud arvesse asjaomaste osapoolte entusiasmi osaleda: „Mina tunnen, et ma olen väga oluline lüli selles protsessis /.../ olen korduvalt maininud, et ma soovin olla /.../ rohkem osaline, siis tänaseni ma ei saa ei kutseid, vaid ma pean tegema ettepanekuid tagantjärele“ (JR3).

Intervjuudest selgus, et osalejate kaasamine toimus protsessi jooksul ilma konkreetse plaanita, mida osalejad korraldajatele ka ette heitsid: „Kaasamisprotsess ja -meetodid olid kehvasti läbi mõeldud /.../“ (JR3). Osalejate hinnangud kaasatusele on esitatud tabelis 2.

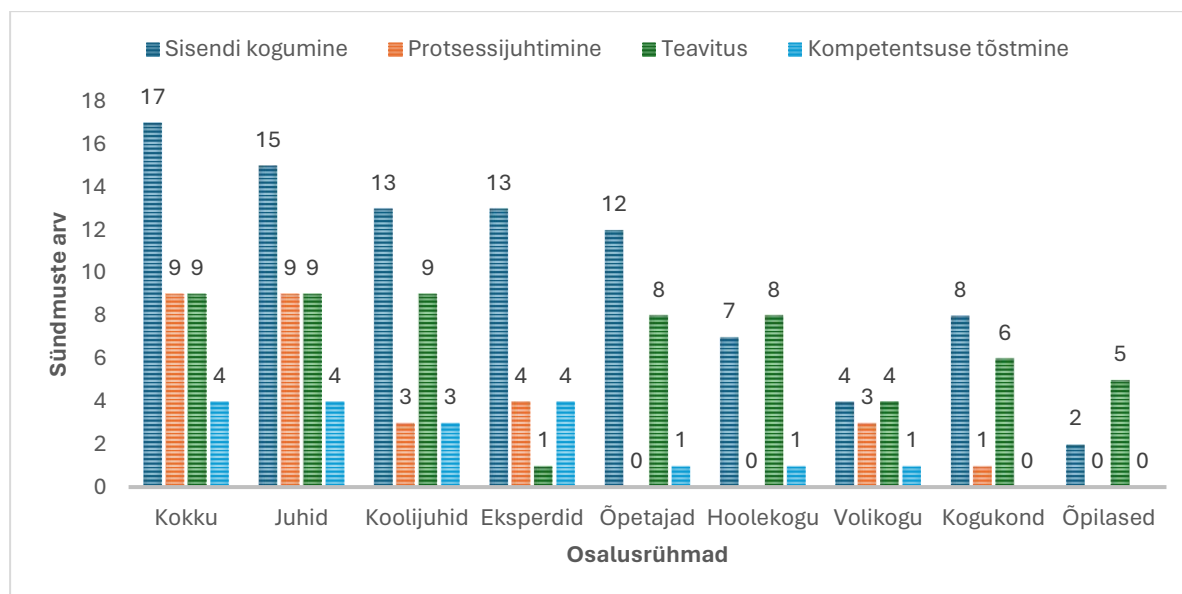
Tabel 2. Hinnangud elemendile „Võrdne kaasatuse tase“

Hinnatud sündmus	19.09.2023 juhtrühma kohtumine	2.10.2023 juhtimismudelite arutelu	Kogu haridusreformi protsess
Küsimustikule vastajaid	16	13	14
Keskmine hinnang	3.06	4.31	2.71

Skaala: 1 (mitte üldse) kuni 5 (väga)

Sihtrühmi kaasati erineva eesmärgiga sündmustesse (joonis 5). Andmetest selgub, et pooltel juhtudel küsiti sisendit vaid professionaalsetelt osapooltelt, taas paistab silma õpilaste vähene kaasatus sisendi kogumisel (lisa 9). Kompetentsuse tõstmise eesmärgiga sündmusi

toimus vähe, õpilased ega kogukond neist ühelgi korral osa ei saanud. Õpilaste puhul toimus ainult teavitamine ja sisendi kogumine.

Joonis 5. Osalusrühmade kaasatus eri eesmärgil toimunud sündmustesse ja tegevustesse

Protsessijuhid pidasid oluliseks koheselt lõplike otsustajate (volikogu) kaasamist: „/.../ kaasasime selgelt ka volikogu hariduskomisjoni /.../ et nad oleksid hästi asjaga kursis“ (VV), kuid joonisest 5 nähtub, et volikogu osales vaid kolmandikul sündmustest. Kurdeti, et kuigi kõik soovivad kaasatud olla, siis sisulist kaasatust ja ettepanekuid esitati vähe – esindusorganid (hoolekogu, õpilasesindus) ei olnud juhtide hinnangul alati ka pädevad sisulistes aruteludes osalema, mis selgitab ka õpilaste vähest kaasatust protsessis. Võtmeisikuteks, kelle moodustada jäi ka haridusmudeli loomise juhtrühm, peeti koolijuhte: „me arutasime seda, et tegelikult eduka protsessi juures ikkagi on koolidirektorid võtmeinimesed /.../. Ja noh, selles mõttes nad ongi ise need meeskonnad teinud /.../ (VV).

Osalemise toetamine: Professionaalset tuge pakuti a) ekspertide kaasamise kaudu, b) meetodikaga ja c) toetavate materjalidega. Ekspertide kaasamine oli osalejate hinnangul positiivne: „[Protsessis osalemist hõlbustas] koosolekute juhtimine ekspertide poolt. Aitab koos hoida 3 kooli erinevaid inimesi ja nende arvamusi ning saab lühikese ajaga rohkem produktiivselt tehtud“ (JR3). Samas heideti ette ekspertide ebakompetentsust: „[Protsessis osalemist takistas] õppekava arendustöö eestvedajate ebakompetentsus“ (JR3).

Arutelu toetavaid ning kaasavaid meetodikaid kasutati vaid vähestel sisendi kogumise sündmustel, mida kinnitasid ka protsessijuhid: „Ma ei ole väga rahul selle protsessiga just nende kaasa kaasavate mudelite vähese kasutamise pärast. Me oleks pidanud rohkem kasutama“ (SL). Osalejate teadlikkuse, kompetentsuse ja enesetõhususe kasvu toetavaid

analüütilisi ja kokkuvõtvaid materjale (lisa 8) küll jagati protsessiosalistega, kuid liiga hilja. Kohtumistel osalejad eelnevalt materjalidega tutvuda ei saanud, osalejatel puudus võimalus materjalide põhjal arvamusi kujundada ja küsimusi sõnastada. Näiteks laia kaasatusega juhtimismudelite arutelu (2.10.23) tugines kohtumist juhtinud konsultandi põhjalikule analüüsile, mida arutelul osalejatega eelnevalt ei jagatud – dokument avalikustati alles enam kui kuu hiljem (28.11.23).

Muutuste vajadus oli osalejate hinnangul kõigile selge: „*Sellist muutust oli ja on vaja selles ei kahtle keegi*“ (JR3). Samas ei tunnetatud siiski selget ühist missiooni, mida väljendavad ka osalejate madalad hinnangud (tabel 3) ning toodi esile, et reformi konkreetne eesmärk jäi selgusetuks: *[Protsessis osalemist takistas] selgusetus eesmärgis, kuigi seda korrutati pidevalt, aga kohati jäi see eetoslikuks ega mõistetud selle sisu*“ (JR3). Kui osalejad mõistsid peamise reformi eesmärgina kulude kokkuhoidu, siis intervjuudest selgus, et juhtide jaoks oli oluline hoopis eesmärk kogukonda mitte tülli ajada ning kooli ja kogukonda rohkem siduda: „*/.../me kogukondi tülli ei ajanud, et igal juhul see oli nagu eesmärk /.../ et me saaksime rohkem suunata ka võib-olla, et koolid kuulaksid kogukonda ka*“ (VV). Hariduse kvaliteedi kasvu ei maininud eesmärgi kontekstis ei osalised ega juhid.

Tabel 3. Hinnangud elemendile „Selge ühine missioon“

Hinnatud sündmus	19.09.2023 juhtrühma kohtumine	2.10.2023 juhtimismudelite arutelu	Kogu haridusreformi protsess
Küsimustikule vastajaid	16	13	14
Keskmine hinnang	2.40	3.85	2.07

Skaala: 1 (mitte üldse) kuni 5 (väga)

Läbipaistvus: Intervjuudest selgus, et kommunikatsioon ei olnud planeeritud ega järjepidev: „*/.../ see protsessi teavitamine muutus protsessi käigus, natuke üles-alla*“ (VV). Seda tulemust kinnitab ka osalejate tagasiside: „*protsessi kommunikatsioon oli väga halb*“ (JR3). Protsessijuhid ei pidanud vajalikuks jagada niivõrd käimasolevat protsessi kui tulemust: „*/.../ et teaks ma ise ka kuidas on kõige parem, siis ma kirjutaks [artikli] /.../ aga ma ei saa lehte kirjutama minna, et nüüd me ikka arutame*“ (VV). Selgus, et kommunikatsioon oli ebapiisav mitte ainult avalikkusele, vaid ka osalusrühmade sees – isegi kooli hoolekogu liige ei olnud mõistnud reformi sisu: „*Ikkagi oli see, et panete koolid kinni jah? Protsess on üle aasta käinud, kooli hoolekogu liige ütleb, et te panete kooli kinni*“ (SL). Selles osas mängis protsessijuhtide hinnangul samas olulist rolli koolide puudulik sisekommunikatsioon: „*See tuli tegelikult seal 5. klassis ka välja selgelt, et seda ei ole õpetajad, mitte keegi ei ole seal selgitanud, mida tahetakse, tehakse*“ (VV).

Haridusreformi käsitlevaid postitusi või uudiseid jagati pooleteistaastasel juhtumiperioodil valla virtuaalsetel kanalitel (Facebook, valla kodulehe uudiste rubriik) vaid seitsmel korral (lisa 7), sh 4 postitust seoses ühe sündmusega (24.01.23 ümarlaud). Juhtumiperioodi lõpus (28.11.2023) loodi valla kodulehele eraldi haridusreformi käsitlev alamleht, kuhu lisati jooksvalt haridusreformiga seonduvat materjali ning protsessi aja- ja tegevuskava, kuid avalikkusel ei olnud võimalik enne avalikke arutelusid (27 – 29.11.23) materjalidega tutvuda ega argumenteeritud seisukohta kujundada. Samuti hilineti haridusametuste ümberkorraldamise eelnõu avalikustamisega, mis tehti avalikkusele kättesaadavaks avalikkuse nõudmisel 15.01.2024 – üks päev enne hariduskomisjoni selleteemalist kohtumist.

Tulemustest ilmneb, et osalistele nende sisendi kasutamise kohta enamasti tagasisidet ei antud: „/.../ tehti teatud tööpäevad, kuid mis aruteludest edasi sai, oleks soovinud näha ka tehtud dokumenti vms“ (JR3); „puudus arusaam /.../ mis tänaste tulemustega edasi juhtub“ (JR3).

Otsuste vastuvõtmise viis ei olnud protsessis konkreetselt kokku lepitud. Mõlemad protsessijuhid selgitasid, et otsuste tegemist takistas vähene haridusvaldkonna kompetents: „Kuna see oli nii tundlik teema, siis me kõik tundsimme /.../, et ei ole ühtegi nii tarka, kes ütleks, et nüüd nii on õige“ (SL). Protsessijuhtide sõnul oli ebaselge, kes siis lõpuks otsuseid vastu võtma peaks: „Siis tekkis nagu see, et /.../ kes siis üldse otsustab, et kuidas siis edasi?“ (VV). Samas väljendati, et vähemalt juhtide tasandil tehti otsuseid kollektiivselt: „Minu arust kõik need edasi liikumised olid kõik sellised kollektiivsed kokkulepped“ (SL). Osalejad kollektiivset otsuste vastuvõtmist siiski ei tajunud: „Jäi tunne, et otsus on tehtud, sisendit sooviti vaid ühinemisega kaasnevate struktuurimuutuste jaoks“ (JM2) ning kogu haridusreformi protsessis hinnati elementi “võrdne mõju otsuste üle” skaalal 1 (mitte üldse) kuni 5 (väga) vaid 2.57 punktiga.

Juhtimine: Intervjuudest selgus, et haridusreformi protsessi eestvedajaks valiti valla osalusega MTÜ juht, sest tal oli juba haldusreformile eelnevalt pikaajaline kogemus ülesetomaalise koostöö korraldamisel ning ta on kogukonna jaoks tuntud autoriteetne isik; „/.../ oleme tõestanud, et me oleme kogukonna heaks, ei aja oma isiklikku asja“ (SL). Samuti, kuna haldusreformi järgselt on Setomaa valla juht endine Värskla vallavanem, loodeti nii vähendada teiste piirkondade vastuseisu: „/.../ et ei tekiks võib-olla nii suurt vastuseisu ikkagi, et mingi Värskla tuleb tegema haridusreformi, mis kellelegi ei sobi“ (VV).

Juhtidel ei olnud ei selget visiooni ega haridusvaldkonna kompetentse: „*Et ega ju mina tunnistan, et mina ei ole mingi haridusnimene /.../ et mul sellist otsest sihti, et mis see sisuliselt tähendab, ei ole, sellepärast, et ma ei täpselt ei tea*“ (VV). Samas väljendati mitmel juhul soovi reformi kindlasti koos kogukonnaga läbi viia: „*Et võtame rahulikult, püüame koos teha ja vaadata, mis välja tuleb*“ (VV). Analüüsisist selgus veel, et juhi roll on keeruline, sest ta peab haldama suhteid ja jõudma tulemusteni, teadma, millal kaasata ja millal otsustada ning oskama protsessi käigu kohta jooksvalt tagasisidet saada. Samuti peab ta tagama tulemusteni jõudmise ning juhtima protsessi järjepidevalt ja katkematult, mis ei õnnestunud: „*Muud valla asjad jooksid ka ikkagi hästi sisse /.../ Setomaa Liidul ka jooksis sisse see /.../ projekt. Jõudu jäi vähemaks*“ (VV).

Osalejad leidsid samuti, et protsessi juhtimine ei olnud järjepidev: „*/.../ ei olnud inimest, kelle peamiseks ülesandeks oleks seda protsessi juhtida ja vedada*“ (JR3). Seetõttu ei üllata, et osalejad hindasid kogu protsessi eestvedamise tulemuslikkust madalalt (tabel 9):

Tabel 4. Hinnangud elemendile „Tulemuslik eestvedamine“

Hinnatud sündmus	19.09.2023 juhtrühma kohtumine	2.10.2023 juhtimismudelite arutelu	Kogu haridusreformi protsess
Küsimustikule vastajaid	16	13	14
Keskmine hinnang	3.00	4.38	1.93

Skaala: 1 (mitte üldse) kuni 5 (väga)

Nii intervjuudest kui osalejate tagasisidest selgus, et väga hoolikalt tuleks läbi mõelda haridusreformi protsessi kaasatud ekspertide valik: ühelt poolt peaksid neil olema küll sobivad kompetentsid, aga veel olulisem on nägemus protsessist, mis peaks ühtima kogukonna ootustega ja sobituma kohalikku konteksti: „*(ekspert) oli küll suur kogemustepagas ja tarkus ja keegi ei vaielnud talle väga vastu ja ta oli autoriteet, aga noh, ikkagi ei jõudnud päris pärale see, kuidas seda kohandada siia Setomaa mudelisse, meie oludesse*“ (SL).

Osalejate ja ekspertide erinev nägemus töö käigust ja saavutatavast tulemusest tõi juhtumi puhul kaasa tugeva konflikti, tekitas osalejates palju pingeid ja põhjustas pikaajalise seisaku. Protsessijuhid ei suutnud konflikti oskuslikult lahendada (tabel 5), mistõttu tehti hierarhilised otsused, et tööprotsess saaks jätkuda. Samas mõisteti, et edasiseks koostööks on vaja ka protsessi juhtimises muutust: „*Sellest me püüdsime õppida ja ma tunnetasin, et me peame protsessis ka midagi muutma, et tuua tagasi kõik laua juurde. Et muidu kui me tülli läheme sellega, et ma hakkasin midagi jõuga... siis see on selge see, et koostööd ei ole*“ (VV). Seega vahetati ekspert välja, mida mitmed osalejad positiivse aspektina ka välja tõid: „*[Protsessis osalemist hõlbustas] protsessi juhtimise muutmine ehk uus juht*“ (JR3).

Tabel 5. Hinnangud elemendile „Tõhus otsuste vastuvõtmine ja konfliktide lahendamine“

Hinnatud sündmus	19.09.2023 juhtrühma kohtumine	2.10.2023 juhtimismudelite arutelu	Kogu haridusreformi protsess
Küsimustikule vastajaid	16	13	14
Keskmine hinnang	2.44	3.46	2.50

Skaala: 1 (mitte üldse) kuni 5 (väga)

Tagasivaatavalt leidsid juhid, et nad usaldasid väliseid eksperte liialt, sest neil endil puudusid haridusvaldkonna teadmised: „*Ma ei ole nii pädev /.../ ja siis tuligi usaldada neid, kes meil olid [eksperte]*“ (VV). Intervjuudest kerkis lisaks üles veendumus, et strateegia ja plaani kõrval on oluline ka tunnetuslik juhtimine ning kindlasti tuleb protsessis säilitada kogukonnatunnetus.

Kokkuvõttes nähtub tulemustest, et a) Setomaa valla haridusreformi alguses rakendati edukalt koosloomelise poliitikakujundamise iseloomulikke tegureid; b) protsessi edenedes ei suudetud koosloomelise poliitikakujundamise keskseid tegureid enam edukalt rakendada; c) rakendamist takistasid kohalikest kontekstist tulenevad põhjused ning juhtide, osaliste ja kaasatud sihtrühmade piiratud teadmised ja oskused..

Ettepanekud teistele omavalitsustele haridusreformi läbiviimiseks

Tulemustest selgus, et juhtrühma liikmed ja protsessijuhid tegid teistele omavalitsustele ettepanekuid, mis jagunesid viide koosloomelise poliitikakujundamise kesksete tegurite kategooriasse: kontekst, juhtimine, kaasamine, osalemise toetamine ja teavitamine. Enim soovitatakse kaasata Setomaa haridusreformi protsessis kõige vähem osalenud rühmi: noori (õpilasi), lapsevanemaid ja kogukonda. Rõhutatakse pideva teavituse olulisust, mis aitab maandada inimeste hirme. Väljendatakse ootust protsessi selgusele: selge protsessijuht, protsessi plaan, ühine eesmärk ja muudatuste põhjendused. Oluliseks peetakse ka osalemise toetamist positiivsuse kaudu: inspiratsiooni toetamine, avatus uutele mõtetele ja olemasolevate tugevuste tunnustamine. Samuti peetakse oluliseks konteksti tundmaõppimist ja korraldusse eeltööd. Kõik ettepanekud on esitatud tabelis 6.

Tabel 6. Ettepanekud osalejatelt ja protsessijuhtidelt teistele omavalitsustele:

Juhtimine	Kaasamine	Osalemise toetamine	Teavitamine	Kontekst
Kompetentne, kogenud ja selge protsessijuht	Oluliste osapoolte (eksperdid, kogukond, lapsevanemad, õpilased) varajane kaasamine	Selge ühine eesmärk Selge ja arutelusid toetav metoodika Avatus uutele mõtetele	Kogukonna pidev teavitamine hirmude maandamiseks Avalike arutelude korraldamine ja	Kaaluda muudatuste tagajärgi Tugev eeltöö ja selged

Selge protsessi plaan (aeg, tegevused, kaasamine)	Uue koolijuhi töölevõtmine protsessi alguses	Osalejate inspireerimine Positiivse tunnustamine	diskussioonide provotseerimine Eraldi meeskond avalikkusega suhtlemiseks	muudatuste põhjendused Alustada piisava ajavaruga
Tagasiside küsimine protsessi kulgemise kohta				
Julgus teha muutvaid otsuseid				
Muutuste juhtimise põhimõtete järgmine				

ARUTELU

Magistritöö eesmärk oli välja selgitada, kuidas ilmnedid koosloomelise poliitikakujundamise kesksed tegurid Setomaa valla haridusreformi protsessis ning teha juhtumianalüüsi põhjal ettepanekuid teistele omavalitsustele. Peatükis arutlen tulemuste üle lähtuvalt kerkinud põhisõnumitest.

Koosloomeline poliitikakujundamine nõuab oskusi ja ressursse

Juhtumianalüüsist selgus, et Setomaa vallas oli olemas selge tahe ja julgus koosloomeliseks haridusvõrgu ümberkorraldamiseks, aga puudu jäi muust - pädevustest, ajast, ressurssidest, inimestest. Magistritöö tulemused kinnitasid seega erinevate autorite (Ansell & Torfing, 2021; Hofstad *et al.*, 2022; Brandsen *et al.*, 2018; Sørensen & Bryson, 2021) järeldusi, et avalikus sektoris on koosloome keeruline väljakutse. Kuigi koosloomelist avalike teenuste kujundamist on peetud just keerulistesse kontekstidesse, nt Eesti maapiirkondadesse sobivaks (Lepik & Kangro, 2020), seisavad niigi paljude komplekssete probleemidega maadlevad maaomavalitsused täna silmitsi hariduspoliitiliste ootustega erinevatest suundadest: ühelt poolt ootab riik neilt konkreetseid ja kiireid otsuseid seoses koolivõrguga ja kohanemist rahvastiku vähenemisest tulenevate muutustega, aga samas ka koosloomelist poliitikakujundamist. Teisalt ootavad kogukonnad maapiirkondades koolide säilitamist, kuna kool täidab seal lisaks hariduskeskusele ka muid sotsiaalselt väga olulisi rolle (Kärner, 2023) või siis vähemalt võimalust koolivõrgu otsustes kaasa rääkida ja neid mõjutada.

Juhtumiuuringust selgus, et tänased haridusvaldkonna probleemid on väikeste maaomavalitsuste kontekstis liiga keerulised ning haridusreformide eesmärgid liiga vastandlikud, et koosloomet ilma põhjaliku ettevalmistuse, professionaalse juhtimise või toetavate meetmeteta rakendada. Koosloome nõuab oskuslikku juhtimist ja palju ressursse ning nende puudumisel võib koosloome rakendamispüüdlustest sündida rohkem kasu kui

kahju, nagu on hoiatanud ka Ansell jt (2022) ning Brandsen jt (2018). Maaomavalitsustel, kes täna koosloomelist hariduspoliitikat vältimatute reformide ja eri sidusrühmade väga erinevate ootuste tõttu kõige enam vajaksid, ei ole selleks paraku piisavalt ressursse. Arengutõuget vajavatele piirkondadele tuleks seega luua erilahendused (Haridusvaldkonna arengukava, 2021), nt tüüpilisemate juhtumite (hetkel aktuaalne koolivõrgureform) kohta koosloome näidismudeleid. Seejuures võiks mudelite rakendamisel pakkuda omavalitsustele vajaduspõhist tuge, nt personaalse mentorluse või kogunud kompetentse koosloomeeksperti kaasamise kaudu.

Koosloomes on oluline kaasata kõiki erinevaid osapooli

Tulemustest selgus, et haridusreformi protsessis osalesid üle pooltel juhtudel vaid professionaalsed osapooled (koolijuhid, eksperdid, õpetajad, protsessijuhid) ning õpilaste, lapsevanemate, volikogu ja kogukonna esindajaid kaasati oluliselt vähem. Tulemused kinnitavad varasemaid järeldusi: kogukonnad ei saa üldiselt hariduspoliitilistes otsustes osaleda (Kärner, 2023; Autti & Hyry-Beihammer, 2014; Saar, 2021). Lapsevanemate kaasamisel peeti piisavaks hoolekogu esindatust, kuid samas leiti, et kõik hoolekogude liikmed ei ole alati pädevad hariduspoliitilistes küsimustes kaasa rääkima. Verchuere jt (2018) ning Ansell ja Torfing (2021) on kirjeldanud, kuidas just otseselt mõjutatud osapoolte (ehk haridusreformi kontekstis õpilaste, lapsevanemate ja koolipersonali) suurem kaasatus aitab mõista tänase olukorra kitsaskohti, tuua uusi ideid ning hinnata loodavate lahenduste mõju. Seega on nende sihtrühmade kaasatusel oluline sisuline mõju tulemuste kvaliteedile. Tulemustest selgus veel, et kaasatute ring ajas vähenes ning osalejad ei saanud oma sisendi osas enamasti tagasisidet, samuti ei küsinud protsessijuhid osaliste tagasisidet. Vähene kaasatus ning kehv kommunikatsioon aitab selgitada juhtumiperioodi lõpus ilmsiks tulnud arengut - lapsevanemate algatusel hakati koostöös vallavalitsusega planeerima hoopis alternatiivse I kooliastme õppekoha avamist Obinitsas. Fledderus jt (2014) nimetasid usalduse eelduseks seda, et kodanik tunnetab oma tegevuse või osaluse mõju. Ilmselt oligi haridusreformi kehva kaasamise tulemuseks lapsevanemate usalduse kaotamine protsessi ning selle potentsiaalse tulemuse suhtes - ei usutud enam, et ühtne haridusmudel hakkab vastama lapsevanemate erisugustele ootustele - ning tuldi esile alternatiivse lahendusvariandiga, mida oleks saanud laiemal kaasatuse, tagasisidestamise ja parema kommunikatsiooniga ehk ennetada.

Peamiste kasusaajate kaasatust ei tohiks alahinnata

Tulemustest paistis silma õpilaste väga väikene kaasatus haridusreformi aruteludesse. Ühelt poolt selgitab sellist tulemust varasemates uuringutes (nt Aksen 2017-2018) kirjeldatu: maal ongi vähem kaasatavaid ehk gümnaasiumiealisi noori, sest põhikoolinoored ei ole sageli piisavalt küpsed enda või teiste arvamusi esindama ja sisuliselt osalema. Brandsen (2021) ja Verschuere (2018) pidasid haavatavate sihtrühmade kaasamisel oluliseks nende enesetõhususe tõstmist ja osalemise professionaalset toetamist. Seega tuleks maaomavalitsuste kontekstis pöörata teadlikult rohkem rõhku juba varasemates kooliastmetes noorte osalusvõimekuse ja enesetõhususe tõstmisele, nt arendades koosloomelisi formaate, mida saaks kasutada õppetöös erinevates eagruppides. Teisalt selgus tulemustest, et noorte kaasamist takistasid ka juhtide hoiakud ning vähene teadlikkus ja pädevus noorte kaasamise osas. Koosloomelise poliitikakujundamise puhul on vaja mõtteviiside muutust (Soberón *et al.*, 2023) ning positiivset suhtumist kodanike ja kasusaajate kaasamisse (Voorberg *et al.*, 2014). Seega tuleb teadvustada ka poliitikakujundajate hirme ja hoiakuid ning nendega õigeaegselt tegeleda, et need ei saaks oluliste sidusrühmade, sh haavatavate gruppide, kaasamisel takistuseks.

Ettepanekud koosloomelise haridusreformi läbiviimiseks

Osaliste ettepanekute, teoreetiliste materjalide ning juhtumianalüüsi tulemuste põhjal olen koondanud soovitusel (joonis esitatud lisas 11) teistele omavalitsustele, kes soovivad haridusreformide elluviimisel arvestada koosloomelise poliitikakujundamise kesksete teguritega:

- 1)** Valida protsessi juhtima haridus- ja juhtimiskompetentsidega inimesed, kel on olemas kogukonnatunnetus ning valmisolek olla protsessi juures järjepidevalt algusest lõpuni. Samuti on oluline veenduda, et protsessijuhtidel oleks julgust muutusi ette võtta ning valmisolek ka läbi kukkuda.
- 2)** Alustada piisava ajavaruga, et vältida ajasurvet, ning valida aeg, mil kogukonnas on tekkinud valmisolek muutusteks ja ka väline keskkond muutusi soosib.
- 3)** Teha põhjalik eeltöö, kaaluda tagajärgi ja alternatiive ning leida muutuste argumendid. Seejärel tuleb sõnastada väga selge haridusreformi eesmärk ja positiivne tulevikuvision ning järjepidevalt selgitada, miks muutusi on vaja ja mida head võib muutustest sündida.
- 4)** Varakult tuleb kaasata kõik olulised osapooled, sh kindlasti õpilased, lapsevanemad, koolipersonal, volikogu ja kogukond. Eelnevalt tuleks juhtidel teadvustada ning püüda vähendada oma hirme ja negatiivseid hoiakuid seoses mõne sidusrühma osalemisega, mis

võivad kaasamisel takistuseks saada ja protsessi lõpptulemust mõjutada. Põhjalikult tuleb läbi kaaluda, kas ja missuguseid eksperte kaasata ning nende valikul veenduda, et jagatakse ühist nägemust protsessist ja eesmärgist.

5) Sidusrühmade (sh õpilaste, aga ka nt hoolekogu) osalemist ja pädevust tuleb sobivate meetoditega toetada, nt kaasates eksperte, jagades infomaterjale või valides osalejaid toetavad keskkonnad, sobiva metoodika. Sisuliseks kaasatuseks on oluline jagada toetavaid materjale õigeaegselt. Osalemist toetavad ka selged kokkulepped ja otsustusreeglid ning osalejad peavad selgelt aru saama, mida nad saavad protsessis mõjutada ning mida mitte.

6) Kogu haridusreformi protsessi käigus tuleb eraldi rõhku pöörata mitmesuunalisele kommunikatsioonile: teavitada tuleb a) avalikkust – sealjuures tuleb infot kindlasti jagada ka protsessi segases faasis, kus veel otsuseid ja selgust ei ole, et maandada hirme ja luua ühist arusaama kui ka b) küsida tagasisidet protsessis osalevatelt inimestelt ning c) soodustada ja motiveerida osalejaid arutlema reformi üle ka oma ringkondades, et tekitada laiemat diskussiooni ja sisekommunikatsiooni.

7) Koostööoskuste arendamine ja koostöise keskkonna loomine on võtmetähtsusega kogu protsessi jooksul. Oluline on nii väikesed kui suured konfliktid kohe selgelt ja koostöiselt lahendada ning hoida positiivset, avatud arutelukeskkonda ja osalejaid inspireerida.

Töö praktiline väärtus ja piirangud

Minu magistritöö andis põhjaliku sissevaate ühte hariduspoliitilisse protsessi ning aitas paremini mõista keerukusi, mis kaasnevad omavalitsustel haridusreformide läbiviimisega. Kuigi Setomaa valla haridusreformi protsessis ilmnes mitmeid läbimõtlemita aspekte, tahan siiski tunnustada omavalitsusjuhte otsuse ja julguse eest püüda teha reformi kogukonnaga koos. Kui on tahe, on võimalus kompetentsust tõsta ning loodan seetõttu, et minu tööst võiks olla kasu teistele omavalitsustele, kes soovivad koosloomelist poliitikakujundamist haridusvaldkonnas rakendada ning Setomaa valla kogemustest õppida. Eraldi väärtus on osalejate ettepanekute koondtabelil, mida saab kasutada haridusreformi planeerimisel. Arutelus tehtud ettepanekuid saab tulevikus arvesse võtta koolivõrgu korrastamise programmide loomisel jt tugimeetmete planeerimisel.

Töö piiranguna toon välja intervjuude vähese hulga – oleksin soovinud teha intervjuud kõikide osalusrühmade esindajatega, mis oleks kindlasti täiendanud minu arusaama protsessist ning aidanud juhtumit erinevate osaliste vaatest veel sügavamalt mõista. Samas oleksin selle valiku korral, tulenevalt magistritöö piiratud mahust, pidanud ära jätma küsimustikud või dokumendianalüüsi. See aga oleks vähendanud kasutatavate allikate

mitmekesisust, mis samas oli oluline tulemuste usaldusväärse tagamisel. Juhtumiuurimuse tulemusi peetakse tavapäraselt vähe üldistatavateks ning kahtlemata ei saagi Setomaa vallas toimunud haridusreformi protsessi võrrelda mõne suurema või linnalise omavalitsusega. Samas ei tohiks aga väärtustada üksnes teoreetilisi üldistusi, nt Flyvberg (2006) peab kõige tõhusamaks just juhtumipõhist õppimist. Minagi pean oma töö tugevuseks just põhjalikku ja süvitsi minevat analüüsi toimunust ning leian, et selle tulemused on õppetundidena praktiliselt kasutatavad ka teistsugustes kontekstides tegutsevatele omavalitsustele.

Soovitused edasiseks uurimiseks

Magistritöö maht ja eesmärk ei võimaldanud analüüsida kõiki kogutud andmeid, mis annab mulle kui uurijale võimaluse nende põhjal oma uurimistööd jätkata ning käsitleda põhjalikumalt nt osalejate hinnanguid protsessile lähtuvalt koosloome hindamisinstrumendi dimensioonidest. Samuti vääricks edasist uurimist koosloome põhimõtete rakendamise tänane praktika kohalike omavalitsuste hariduspoliitilistes otsustes, et kaardistada praegune olukord omavalitsustes ning disainida vajaduspõhiselt ja kontekstispetsiifilised tugimeetmed (koolitused, mentorid, näidismudelid vmt). Kolmandaks soovitan viia läbi sarnane juhtumiuuring mõnes teises omavalitsuses, et võrrelda erinevate juhtumite tulemusi ning teha sellest lähtuvalt ettepanekuid koosloomeliseks hariduspoliitika kujundamiseks Eesti omavalitsustes.

TÄNUSÕNAD

Olen väga tänulik Laurale, kes igas töö koostamise faasis mind toetas ja julgustas. Samuti tänan retsensenti, kelle kommentaarid aitasid töö sisulisele kvaliteedile oluliselt kaasa. Eriline tänu kuulub uuringus osalenud inimestele nende avatuse ja aususe eest. Lõpetuseks tänan oma abikaasat ja lapsi, kes mulle kaasa elasid ja mind alati innustasid.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrektselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Maris Andreller

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aksen, M., Kiisel, M., Saarsen, K., Koppel, H., Jaanits, J., Tammsaar, H., Rajaveer, L., Narusson, D., Trumm, E. (2017-2018). Noorte osalemine otsustusprotsessides. Tartu: Tartu Ülikool.
- Andreller, M. & Valk, M. (2023). *Setomaa haridusuuring. Haridusvaldkonna statistika, trendid ja tulevikuproгноosid aastal 2023*. Teravik OÜ.
<https://setomaa.kovtp.ee/documents/17842494/34333257/Setomaa+haridusuuring+2023.pdf/9b8fb0f3-3293-4d11-89b5-7cbed5cf4057>
- Ansell, C. & Torfing, J. (2021). *Public Governance as Co-Creation. A Strategy for Revitalizing the Public Sector and Rejuvenating Democracy*. Cambridge University Press.
- Ansell, C., Sørensen, E., & Torfing, J. (2022). *Co-creation for sustainability: The UN SDGs and the power of local partnerships*. Emerald Publishing.
- Aristovnik, A., Murko, E., & Ravšelj, D. (2022). *From Neo-Weberian to Hybrid Governance Models in Public Administration: Differences between State and Local Self-Government*. Administrative Sciences.
- Autti, O., & Hyry-Beihammer, E. K. (2014). School closures in rural Finnish communities. *Journal of Research in Rural Education*, 29(1).
- Bovaird, T. & Loeffler, E. (2012). From Engagement to Co-production: The Contribution of Users and Communities to Outcomes and Public Value. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 23(4), 1119–1138. <https://doi.org/10.1007/s11266-012-9309-6>
- Brandsen, T., Steen, T., & Verschuere, B. (toim.). (2018). *Co-Production and Co-Creation. Engaging Citizens in Public Services*. Routledge.
- Brandsen, T. (2021). Vulnerable citizens: Will co-production make a difference? Bovaird, T. & Loeffler, E. (toim.) *The Palgrave handbook of Co-Production of Public Services and Outcomes*. (527-539). Palgrave Macmillan.
- Çolak, C. (2022). „The new public governance: is it a paradigmatic way to overcome the wicked problems?“. *The Handbook of Public Administration*, 243.
- Cramer, J. (2022). Effective governance of circular economies: An international comparison. *Journal of Cleaner Production*, 343, 130874.
- Crosby, B. C., & Bryson, J. M. (2010). Integrative leadership and the creation and maintenance of cross-sector collaborations. *The Leadership Quarterly*, 21(2), 211–230.
<https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2010.01.003>
- Dubois, A., & Gadde, L. E. (2002). Systematic combining: an abductive approach to case research. *Journal of business research*, 55(7), 553-560.
- Fledderus, J., Brandsen, T. & Honingh, M. (2014). Restoring Trust through the Co-production of Public Services: A Theoretical Elaboration. *Public Management Review*, 16(3): 424–443.
<https://www.doi.org/10.1080/14719037.2013.848920>

- Flyvbjerg, B. (2006). Five misunderstandings about case-study research. *Qualitative inquiry*, 12(2), 219-245.
- Haridus- ja Teadusministeerium (2021). Eesti haridusvaldkonna arengukava 2021–2035. https://www.hm.ee/sites/default/files/eesti_haridusvaldkonna_arengukava_2035_seisuga_2020.03.27.pdf
- Heinla, E., 2023. Metsküla koolipere ootab jõuluimet. „Siin käib riigi ajaloo suurim koolikius ja mitte keegi ei astu vahele“. *Maaleht*. <https://maaleht.delfi.ee/artikkel/120255633/metskula-koolipere-ootab-jouluimet-siin-kaib-riigi-ajaloo-suurim-koolikius-ja-mitte-keegi-ei-astu-vahele>
- Hofstad, H., Sørensen, E., Torfing, J., & Vedeld, T. (2022). Designing and leading collaborative urban climate governance: Comparative experiences of co-creation from Copenhagen and Oslo. *Environmental Policy and Governance*, 32(3), 203-216. *Administration Review*, 75(6), 829–841. <https://doi.org/10.1111/puar.12380>
- Jacobsen, C. B., & Andersen, L. B. (2015). Is leadership in the eye of the beholder? A study of intended and perceived leadership practices and organizational performance. *Public Administration Review*, 75(6), 829–841. <https://doi.org/10.1111/puar.12380>
- Justiitsministeerium (2022). Riigi koosloome keskkond. <https://www.just.ee/oigusloome-arendamine/riigi-koosloome-keskkond>
- Kärner, M. (2023). Maakooli sulgemine ja selle tagajärjed kogukonna elujõulisusele: kohalike elanike perspektiiv. *Publitseerimata magistritöö*. Tartu Ülikool.
- Lepik, K., Harro-Loit, H., Kello, K., Linno, M., Selg, M., & Strömpl, J. (2014). Intervjuu. *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. <https://samm.ut.ee/intervjuu>
- Lepik, K & Kangro, K (2020) “Avalike teenuste korraldamisest ja innovatsioonist koosloome abil.” *Acta Politica Estica* 11, 137-152
- Osborne, S. P., & Strokosch, K. (2013). It Takes Two to Tango? Understanding the Co-Production of Public Services by Integrating the Services Management and Public Administration Perspectives. *British Journal of Management*, 24 (S31–S47). <https://doi.org/10.1111/1467-8551.12010>
- Pestoff, V. (2018). Co-production at the crossroads of public administration regimes. In *Co-production and co-creation* (pp. 27-36). Routledge.
- Peters, G. & Pierre, J. (2020) *Governance, Politics and the State*. Palgrave MacMillan.
- Poocharoen, O. & Ting, B. (2015) Collaboration, Co-Production, Networks: Convergence of theories. *Public Management Review*, 17(4), 587-614. <https://doi.org/10.1080/14719037.2013.866479>
- Punamäe, O. M. (2020, 11. november). Kohus tühistas Kallaste põhikooli sulgemise otsuse. ERR. <https://www.err.ee/1157819/kohus-tuhistas-kallaste-pohikooli-sulgemise-otsuse>
- Pöder, K., Veski, A., Kirss, L., & Lauri, T. (2014). Eesti põhikooli- ja gümnaasiumivõrgu analüüs aastaks 2020. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis. https://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2014/03/HTM_koolivorgu_proгноos2020.pdf

- Riigikantselei (2023). Avatud valitsemise teekaart.
https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/documents/2023-04/230327%20Avatud%20valitsemise%20teekaart_0.pdf
- Riigikantselei (2022). Eesti avatud valitsemise partnerluse tegevuskava 2022-2024.
<https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/documents/2022-09/Eesti%20avatud%20valitsemise%20partnerluse%20tegevuskava%202022-2024%20%28kinnitatud%29.pdf>
- Riigikantselei, (2022). Koosloomeranits. <https://www.riigikantselei.ee/valitsuse-too-planeerimine-ja-korraldamine/koosloomeranits>
- Rämmer, A. (2014). Valimi moodustamine. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas.
<https://samm.ut.ee/valimid>
- Saar, M. (2021). Kohalikud omavalitsused ja haridusvõrgu ümberkorraldamine: poliitika kujundamise instrumendi loomine. Publitseerimata magistritöö. Tartu Ülikool.
- Seisame vastu Lüganuse Kooli sulgemisele! (2021). <https://petitsioon.ee/seisame-vastu-luganuse-kooli-sulgemisele>
- Serbak, K., Valk, A. (2016). Võrdne ligipääs kvaliteetsele haridusele ja tõhus hariduskorraldus. Haridus-ja Teadusministeerium. Tallinn. Külastatud 25.03.2022 aadressil
https://www.hm.ee/sites/default/files/haridusmin_koolivork.pdf
- Skelcher, C. & Torfing, J. (2010). Improving democratic governance through institutional design: Civic participation and democratic ownership in Europe. *Regulation and Governance*, 4(1), 71-91.
- Soberón, M., Ezquerro-Lázaro, I., Sánchez-Chaparro, T., Moreno-Serna, J., Dóci, G., & Kordas, O. (2023). Supporting municipalities to develop collaboration capability to facilitate urban transitions and sustainability: Role of transition intermediaries in Madrid. *Journal of Cleaner Production*, 426, 138964.
- Sørensen, E., & Bryson, B. (2021). How public leaders can promote public value through co-creation. *Policy & Politics*, 49(2), 267–286. <https://doi.org/10.1332/030557321X161192717>
- Sørensen, E., & Torfing, J. (2015). Enhancing public innovation through collaboration, leadership and new public governance. *New frontiers in social innovation research*, 145-169
- Strateegia “Eesti 2035” (2021). Vabariigi Valitsus. <https://valitsus.ee/strateegia-est-2035-arengukavad-ja-planeering/strateegia/aluspohimotted-ja-sihid>
- Strömpl, J. (2014). Juhtumiuurimus. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas.
<http://samm.ut.ee/juhtumiuurimus>
- Thompson, J. (2022). A Guide To Abductive Thematic Analysis. *Qualitative Report*, 27(5), 1410-1421. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2022.5340>

- Torfig, J., Sørensen, E. & Røiseland, A (2019). Transforming the Public Sector into an Arena for Co-creation: Barriers, Drivers, Benefits, and Ways Forward. *Administration & Society*, 51(5): 795–825. <https://www.doi.org/10.1177/0095399716680057>
- Uibu, M., Narusson, D. (2020). Kuidas kaasata kogukonnas erinevaid osapooli? Kuidas kasutada koosloomelisi meetodeid ja viia läbi koosloome töötubasid? RITA-ränne projekti toimetis.
- Van Eijk, C., Steen, T., & Verschuere, B. (2017). Co-producing safety in the local community: A Q-methodology study on the incentives of Belgian and Dutch members of neighbourhood watch schemes. *Local Government Studies*, 43(3), 323-343.
- Vandael, K., Buysse, A., Dewaele, A. & Westerduin, S. (2018). Accomplish: Guide to co-creation. Ghent University & Ministry of Makers. https://docs.wixstatic.com/ugd/35d470_3136df3c786149e2ab78027fb0cc33f1.pdf
- Verschuere, B., Vanleen, D., Steen, T. & Brandsen, T. (2018). Democratic co-production: Concepts and determinants. Brandsen, T., Steen, T., & Verschuere, B. (toim.). *Co-Production and Co-Creation. Engaging Citizens in Public Services* (243-251). Routledge.
- Voorberg, W., Bekkers, V., & Tummers, L. (2014). Co-creation in social innovation: A comparative case-study on the influential factors and outcomes of co-creation.
- Voorberg, W. H., Bekkers, V. J., & Tummers, L. G. (2015). A systematic review of co-creation and co-production: Embarking on the social innovation journey. *Public management review*, 17(9), 1333-1357.
- Yin, R. K. (2018). *Case Study Research and Applications: Design and Methods*. SAGE Publications.

LISAD

LISA 1. Avaliku halduse juhtimismudelite võrdlus

Autori koostatud Aristovnik *et al.*, 2022; Lepik & Kangro, 2020; Sørensen & Torfing, 2015 põhjal

	Traditsiooniline avalik haldus	Uus haldusjuhtimine	Uus avalik valitsetus	Võrgustunud valitsemine jt
Ajaperiood	19.saj lõpp kuni 1980-ndate algus	1980-1990-ndad	Alates 2000-ndatest aastatest	Alates 2007/2008. aasta finantskriisist
Poliitikaeesmärgid	Hierarhia, selged ja võrdsed reeglid, objektiivsus	Tõhusus, tulemustele orienteeritus, ettevõtlikkus, vähem reegleid	Osalus, läbipaistvus, võrdsus, usaldusväarsus, reageerimisvalmidus	Usaldus, empaatia, ühised väärtused, konsulteerimine, integratsioon
Kodaniku roll	Tarbija	Klient	Koostööpartner, osaleb otsuste tegemises	Kooslooja, otsitakse ühiseid lahendusi jagatud muredele
Riigi roll	Vastutaja poliitikalooome ja rakendamise eest; regulatiivne kontroll	Teenusepakkuja; erastamine ja riikliku sekkumise vähendamine	Koostööpartner; koordineerija; osapoolte kaasaja ühisesse otsustesse	Ava- ja erasektori koostöö soodustaja; kaasaja, tegeleb suurte ühiskondlike väljakutsetega
Institutsioonide toimimisloogika	Käsul ja kontrollil põhinev	Turuloogikal põhinev	Koostöövõrgustikel põhinev	Ühisel avaliku väärtuse koosloomel põhinev

LISA 2. Setomaa valla haridusreformi protsessi olulisemad sündmused ja tegevused.

Loetelu allikas: Setomaa valla kodulehe haridusreformi alamleht.

Kuupäev	Tegevus / sündmus
30.06.22	Setomaa Liidu nõukogu koosolekul sõnastatakse eesmärk hakata looma Setomaa valla haridusvaldkonna arengukava
23-24.09.22	Vunki Mano loometalgutel Setomaa valla idee „konkurentsivõimeline haridus igale õpilasele“ võidab peaauhinna. Sõnastati esmakordselt idee luua ühtne Setomaa kool ja haridusmudel.
10.22-01.23	OÜ Teravik koostas uuringu „Setomaa valla haridusuuring: haridusvaldkonna statistika, trendid ja tulevikuprognosid aastal 2023“.
14.11.22	Setomaa valla haridusnimeste õppereis Tartusse, mille käigus tutvuti kolme Tartu Erakooli õppekoha ning Tartu Forseliuse kooli õpikeskkondade ja õppekorraldusega.
24.01.23	MTÜ Setomaa Liit eestvedamisel haridusmudeli ümarlaud, eesmärgiga arutada ühiselt, milline peaks olema Setomaa haridusvõrgu tulevik ja loodav haridusmudel.
16.02.23	Jätkuarutelud Mikitamäe koolis
23.02.23	Jätkuarutelud Värskas koolis
03.23	Moodustatakse haridusmudeli loomise juhtrühm
06.03.23	Koolijuhtide õppereis Elvasse õpetajate töö tasustamise ja koolide finantseerimise mudeliga tutvumiseks
21.03.23	Haridusmudeli loomise juhtrühma esimene kohtumine Värskas
18.04.23	Haridusmudeli loomise juhtrühma teine kohtumine Piusal
12.05.23	Haridusmudeli loomise juhtrühma kolmas kohtumine Obinitsas. Otsustatakse edasi töötada kooliastmete põhiseel kolmes koolideüleises töörühmas. Lisaks otsustatakse luua üks töörühm vallavanema juhtimisel juhtimisega seotud küsimustega töötamiseks.
02.05.23	Setomaa koolide õpilaste ettevõtluspäev, kus õpilased arutasid, milline on maailma parim kool.
06.23	Juhtimisega seotud töörühma nõupidamine, kus arutati erinevaid võimalikke juhtimismudeleid. Mudelite edasiseks analüüsimiseks koostas pärast nõupidamist alusdokumendi vastava valdkonna ekspert.
14.06.23	Kooliastmete põhiste töörühmade kohtumised, kus arutati õppekava eelnõu erinevate kooliastmete vaatenurgast.
5.07.23	Haridusministri ringkäik Setomaal ja ümarlaud, kus anti ülevaade Setomaa haridusmudeli loomise senisest protsessist ja edasistest plaanidest.
22.08.23	Kooliastmete põhiste töörühmade koosolek Mikitamäel, kus lepiti kokku kolme kooli ühised teemanädalad tulevaks õppeaastaks ning otsustatakse loomisel oleva õppekava täiendused ja haridusasutuste ühise kalendri koostamise põhimõtted läbi mõelda 10. septembriks 2023.
19.09.23	Haridusmudeli loomise juhtrühma koosolek, mille eesmärk oli anda ülevaade kooliastmete töörühmade tulemustest ning täpsustada ühist tegevuste kalendrit.
23.09.23	Arutelu, kus kaasatud ekspert tutvustas võimalikke hariduskorralduse mudeleid.
2.10.23	Ümarlaud volikogu liikmete, õpetajate, hoolekogude esindajatega, kus kaasatud ekspert selgitas erinevaid haridusmudeli valikuid. Rühmatööde käigus analüüsiti valikuid eri aspektidest (hoolekogude vaade, õpilasesinduste vaade).
2-6.10.23	Esimene koolideüleline koostööpäev (kooliastmepõhiselt).
10.10.23	Meremäe kooli hoolekogu kohtumine, kus haridus- ja kultuuriosakonna juhataja tutvustab loodavat haridusmudelit.
10.10.23	Värskas Gümnaasiumi hoolekogu kohtumine, kus haridus- ja kultuuriosakonna juhataja tutvustas loodavat haridusmudelit.
13.10.23	Setomaa haridusasutusi külastas Riigikogu liige Jevgeni Ossinovski, kellele tutvustati Setomaa haridusmudeli loomise protsessi.
17.10.23	Lapsevanemate üldkoosolek Värskas Gümnaasiumis. Haridus- ja kultuuriosakonna juhataja tutvustas lapsevanematele kavandatavat haridusuuendust.

19.10.23	Nõupidamine Tartus koos kaasatud ekspertidega. Tutvustati õppekava sissejuhatava osa eelnõu ning kooskõlastati järgmised läbi arutamist vajavad teemad (õppekorralduse osa, ainekavade loomise töörühmade moodustamine).
23.10.23	Haridusasutuste juhtide nõupidamine, kus lepiti kokku õppekava õppekorraldust puudutava osade arutelu ette valmistajad; samuti lepiti kokku, et mõeldakse läbi, kuidas moodustada ainekavade koostamise koolideüleised meeskonnad.
6.11.23	Lapsevanemate üldkoosolek Meremäe Koolis. Haridus- ja kultuuriosakonna juhataja tutvustas lapsevanematele kavandatavat haridusuuendust.
8.11.23	Lapsevanemate üldkoosolek Mikitamäe Koolis. Haridus- ja kultuuriosakonna juhataja tutvustas lapsevanematele kavandatavat haridusuuendust
9.11.23	Õppereis Suure-Jaanisse, kus tutvuti sealse hariduskorraldusega.
14.11.23	Koolijuhtide koosolek, kus arutati läbi õppekava sissejuhatava osa õppekorraldust puudutavad küsimused.
16.11.23	Kohtumine Haridus- ja Teadusministeeriumi spetsialistidega, kus arutati kolmanda kooliastme korraldust hajaasustuses erinevate õppekohtade vahel ning kodulähedase kooli toetuse ja progümnaasiumi loomisega seotud teemasid.
21.11.23	Protsessijuhtide veebikoosolek. Vaadati läbi senised tegevused ja lepiti kokku lepiti õppekava koostamise ajakava.
22.11.23	Setomaa koolide õpilasesinduste ümarlaud Mikitamäel.
23.11.23	Meremäe ja Mikitamäe koolijuhid, haridus- ja kultuuriosakonna juhataja ja sotsiaalpedagoog arutasid õppekava üldosa küsimusi.
27.11.23	Haridusmudeli arutelu kogukonnaga Värskas
28.11.23	Haridusmudeli arutelu kogukonnaga Meremäel
28.11.23	Luuakse Setomaa valla veebilehele haridusreformi käsitlev alamleht ja nupuke avalehele
29.11.23	Haridusmudeli arutelu kogukonnaga Mikitamäel
15.12.23	Õppekava arutelu koos kaasatud ekspertidega
4.01.24	Õpetajate koostööpäev Värskas
09.01.24	Kogukonnaklassi idee arutelu, kus osalesid algatusgrupi lapsevanemate esindajad, vallavanem, haridus- ja kultuuriosakonna juhataja ja Setomaa Liidu juhatuse esimees.
16.01.24	Setomaa vallavolikogu haridus- ja noorsookomisjon arutab uue haridusmudeli otsuste eelnõusid.
25.01.24	Volikogu istung, kus toimub Setomaa valla haridusasutuste ümberkorraldamise eelnõu I lugemine
26-27.02.24	Õppekava arendusprotsess uue kaasatud eksperdi juhtimisel, kogukonnaklassi idee tutvustamine õpetajaskonnale
29.02.2024	Volikogu istung, kus toimub Setomaa valla haridusasutuste ümberkorraldamise eelnõu II lugemine ja vastuvõtmine. Ühise Setomaa kooli loomine saab volikogu otsusega kinnitatud.

LISA 3. Koosloome hindamisinstrument.

Autori tõlgitud (allikas: Vandael, K., Buysse, A., Dewaele, A. & Westerduin, S. (2018). Accomplish: Guide to co-creation. Ghent University & Ministry of Makers)

Autori märkus: Käesolevas uurimuses on analüüsitud üksnes paksus kirjas märgistatud küsimuste vastuseid.

Palun märkige, mil määral kogesid või tajusid tänase kohtumise jooksul järgmisi elemente:	Olulisuse skaala				
	Mitte üldse	Mitte väga	Arvamus puudub	Mõnevõrra	Väga
Avatus uutele mõtetele ja arvamustele	1	2	3	4	5
Kasuliku informatsiooni vahetus	1	2	3	4	5
Võrdne kaasatuse tase	1	2	3	4	5
Avatud ja usalduslik õhkkond	1	2	3	4	5
Asjakohased arutelud	1	2	3	4	5
Positiivne õhkkond	1	2	3	4	5
Uute taipamisteni jõudmine	1	2	3	4	5
Rõõmutunne	1	2	3	4	5
Tulemuslik eestvedamine	1	2	3	4	5
Selge ühine missioon	1	2	3	4	5
Võrdne mõju otsuste üle	1	2	3	4	5
Lugupidav suhtlemine	1	2	3	4	5
Tõhus otsuste vastuvõtmine ja probleemide lahendamine	1	2	3	4	5
Rahulolu protsessi kuluga	1	2	3	4	5
Arusaadav keelekasutus	1	2	3	4	5

Mis oli tänasel koosolekul sinu jaoks kõige olulisem protsessis osalemist hõlbustav element? Palun selgita lühidalt, miks. NB! Ei pea piirduma eespool nimetatud elementidega.

Mis oli tänasel koosolekul sinu jaoks kõige olulisem protsessis osalemist segav element? Palun selgita lühidalt, miks. NB! Ei pea piirduma eespool nimetatud elementidega.

Täiendavad kommentaarid:

LISA 4. Intervjuukava protsessijuhtidele.

	Uurimisküsimused	Intervjuu küsimused protsessijuhtidele
		<i>Sissejuhatav narratiiv: palun meenuta, kuidas haridusreformi protsess alguse sai - räägi vabas vormis sellest, mis meelde tuleb.</i>
Magistritöö eesmärk on välja selgitada, kuidas ilmnedid Setomaa haridusreformi protsessis koosloomelise poliitikakujundamise kesksed tegurid ning teha juhtumianalüüsi põhjal ettepanekuid teistele omavalitsustele.	1. Kuidas ilmnedid koosloomelise poliitikakujundamise kesksed tegurid Setomaa valla haridusreformi protsessis?	Palun kirjelda protsessi juhtimise korraldust.
		Palun kirjelda, kuidas toimus protsessis osalejate (kaasatud gruppide) valik?
		Palun kirjelda, kuidas otsustati, mida ja millal edasi teha. Kes ja kuidas otsustasid?
		Palun räägi, kuidas tekkis protsessis erimeelsusi? Kuidas neid tekkimise korral lahendati?
		Palun kirjelda, kuidas oli korraldatud suhtlus protsessis osalejatega (juhtrühm, õpetajad, lapsevanemad, koolijuhid, õpilased, eksperdid)?
		Palun kirjelda, kuidas avalikkust / kogukonda toimuvast informeeriti? Miks just sellised valikud?
	2. Mida soovitaksid teistele haridusreformi planeerivatele omavalitsustele?	Mis oli sinu jaoks selle protsessi juhina kõige keerulisem?
		Kui rahul sa oled toimunud protsessi ja tänaseks saavutatud tulemusega?
		Kuidas oli haridusreformi protsessi käigus sinu jaoks midagi väga üllatavat? Palun too välja nii positiivsed kui negatiivsed aspektid.
		Kui sa saaksid tagantjärele midagi protsessis muuta, siis mida sa täna teeksid teisiti?

LISA 5. Analüüsitud allikad

Dokumendid

Allikas	Kuupäev
Pilt: Vunki Mano loometalgute 2022 võidumeeskond	24.09.22
Video: Vunki Mano loometalgute 2022 lahenduse esitlus	24.09.22
Setomaa valla haridus- ja noorsookomisjoni koosoleku protokoll	5.01.23
Pilt: kutse haridusmodeli loomise ümarlauale	24.01.23
Haridusmodeli ümarlaua osalejate nimekiri	24.01.23
Autori isiklik suhtlus (e-kiri)	30.01.23
Autori isiklik suhtlus (e-kiri)	15.03.23
Autori isiklik suhtlus (e-kiri)	12.03.23
Autori isiklik suhtlus (e-kiri)	3.04.23
Autori isiklik suhtlus (e-kiri)	14.04.23
Autori isiklik suhtlus (e-kiri)	19.04.23
Autori isiklik suhtlus (e-kiri)	10.05.23
Autori isiklik suhtlus (e-kiri)	13.05.23
Setomaa valla haridus- ja noorsookomisjoni koosoleku protokoll	10.08.23
Autori isiklik suhtlus (e-kiri)	9.09.23
Autori isiklik suhtlus (e-kiri)	15.09.23
Autori isiklik suhtlus (e-kiri)	19.09.23
Setomaa valla haridus- ja noorsookomisjoni koosoleku protokoll	2.10.23
Värskas Gümnaasiumi hoolekogu koosoleku protokoll	10.10.2023
Pilt: kutse haridusmodeli avalikule arutelule	01.11.24
Setomaa valla veebilehe haridusreformi alamleht	Alates 28.11.23
Setomaa hariduselu juhtimismudeli tutvustus koos analüüsiga	29.11.23
Setomaa valla haridus- ja noorsookomisjoni koosoleku protokoll	16.01.24
Setomaa vallavolikogu istungi protokoll	25.01.24
Meremäe kooli hoolekogu koosoleku protokoll	08.02.24
Setomaa valla haridus- ja noorsookomisjoni koosoleku protokoll	27.02.24
Setomaa vallavolikogu 27.02.2024 otsuse "Setomaa valla haridusasutuste ümberkorraldamine" eelnõu ja seletuskiri	27.02.24

Küsimustikud

Allikas	Kuupäev
Koosloome hindamisinstrument – 16 vastust	19.09.23
Koosloome hindamisinstrument – 13 vastust	2.10.23
Koosloome hindamisinstrument ja kokkuvõtvad küsimused juhtrühmas osalejatele – 14 vastust	29.03.24

Intervjuud

Allikas	Kuupäev
Intervjuu esimese protsessijuhiga (VV), kestus 2 h 6 min	8.04.24
Intervjuu teise protsessijuhiga (SL), kestus 1 h 40 min	12.04.24

LISA 6. Osapoolte kaasatus haridusreformi sündmustes ja tegevustes

Loetelu allikas: Setomaa valla kodulehe haridusreformi alamleht. Autori koostatud.

NR	Aeg	Tegevus/sündmus	Juhid	Koolijuhid	Ekspertid	Õpetajad	Hoolekogu	Kogukond	Volikogu	Õpilased
1	30.06.2022	Sõnastatakse eesmärk koostada haridusvaldkonna arengukava	1							
2	24.09.2022	Vunki Mano loometalgud	1	1	1	1		1	1	
3	09.22-01.23	Haridusuuring	1		1					
4	14.11.2022	Õppereis Tartusse	1	1	1	1	1		1	
5	24.01.2023	Hariduse ümarlaud	1	1	1	1	1	1	1	
6	01.02.2023	Jätkuarutelud koolides	1	1	1	1				
7	06.03.2023	Elva KOV külastus	1	1	1				1	
8	21.03.2023	I juhrühma kohtumine	1	1	1	1	1	1		
9	18.04.2023	II juhrühma kohtumine	1	1	1	1	1	1		
10	02.05.2023	Õpilaste ettevõtluspäev	1							1
11	12.05.2023	III juhrühma kohtumine	1	1	1	1	1	1		
12	01.06.2023	Juhtimise tööühma kohtumine	1		1					
13	14.06.2023	Õppeastmete tööühmade arutelud		1	1	1				
14	22.08.2023	Õppeastmete tööühmade arutelud Mikitamäel	1	1	1	1				
15	19.09.2023	Juhrühma koosolek	1	1	1	1	1	1		
16	23.09.2023	Hariduskorraduse mudelite arutelu eksperdiga	1	1	1		1		1	
17	02.10.2023	Haridusmudelite arutelu eksperdiga	1	1	1	1	1		1	
18	10.10.2023	Hoolekogus (Värskas) mudeli tutvustamine	1	1		1	1			1
19	10.10.2023	Hoolekogus (Meremäe) mudeli tutvustamine	1	1		1	1			1
20	17.10.2023	VG lapsevanemate koosolek	1	1		1	1	1		
21	19.10.2023	Juhtide nõupidamine Tartus	1		1					
22	23.10.2023	Koolijuhtide nõupidamine	1	1						
23	06.11.2023	Lapsevanemate koosolek (Meremäe)	1	1		1	1	1		
24	08.11.2023	Lapsevanemate koosolek (Mikitamäe)	1	1		1	1	1		
25	09.11.2023	Suure-Jaani õppereis	1	1	1					
26	14.11.2023	Koolijuhtide koosolek	1	1						
27	16.11.2023	Haridusmudeli meeskond kohtub HTMiga	1		1					
28	21.11.2023	Juhtide veebikoosolek	1		1					
29	22.11.2023	Õpilasesinduste ümarlaud	1							1
30	23.11.2023	Õppekava üldosa arutelu	1	1		1				
31	27.11.2023	Värskas haridusmudeli avalik arutelu	1	1	1	1	1	1	1	1
32	28.11.2023	Meremäel haridusmudeli avalik arut.	1	1		1	1	1	1	1
33	29.11.2023	Mikitamäel haridusmudeli avalik arut.	1	1		1	1	1	1	1
34	15.12.2023	Õppekava arutelu TERAgas	1		1					
35	09.01.2024	Kogukonnaklassi idee tutvustus	1					1		
36	16.01.2024	Hariduskomisjon arutab eelnõud	1	1				1	1	
37	25.01.2024	Volikogu istung, eelnõu I lugemine	1						1	
38	26-27.02.2024	Õppekava arendustöö	1	1	1	1		1		
39	29.02.2024	Volikogu istung, eelnõu II lugemine ja vastuvõtmine	1		1				1	
Osalusrühm			Juhid	Koolijuhid	Ekspertid	Õpetajad	Hoolekogu	Kogukond	Volikogu	Õpilased
Sündmuste arv			38	27	23	21	16	15	12	7
Osalusprotsent			95%	68%	58%	53%	40%	38%	30%	18%

LISA 7. Avalikult jagatud uudised ja postitused haridusreformi kohta

Sündmus/tegevus	Allikas	Kuupäev	Kommentaar
Vunki Mano lahendusidee kirjeldus	Facebooki leht	25.09.2022	Postituse autor on vunki mano meeskonnas osalenud haridusekspert
Setomaa haridusmudeli loomise ümarlaud 24.01.23 kuulutus	Valla kodulehe uudised ja FB	06.01.2023	Sündmuse kirjeldus, üleskutse osalemiseks
	Facebooki leht	16.01.2023	Meeldetuletus, üleskutse osalemiseks
	Facebooki leht	25.01.2023	Kokkuvõte toimunud ümarlauast
Juhtrühma I kohtumine	Facebooki leht	22.03.2023	Kokkuvõte juhtrühma I kohtumisest
27-29.11.23 toimuvate avalike arutelude kuulutus	Facebooki leht	01.11.2023	Kutse osaleda kuu lõpus toimuvatel avalikel aruteludel „Kuhu lähed, Setomaa haridus?“
Suure-Jaani õppereis	Facebooki leht	14.11.2023	Lühikirjeldus toimunud õppereisist

LISA 8. Osalejate kompetentsust toetavad materjalid

Nr	Materjal	Avaldamise koht	Avaldamise aeg	Kättesaadavus
1	Setomaa haridusuuring	Drive kaust Haridusreformi alamleht	15.03.2023 28.11.2023	24.01.23 osalejad Avalik
2	24.01.23 ümarlaua kokkuvõtted	Drive kaust	15.03.2023	24.01.23 osalejad
3	Jätkuarutelude memod	Drive kaust	15.03.2023	24.01.23 osalejad
4	Juhtimismudeli tutvustus koos analüüsiga	Haridusreformi alamleht	29.11.2023	Avalik
5	Õpilasesinduste ümarlaua arutelude tulemused	Haridusreformi alamleht	29.11.2023	Avalik
6	Setomaa valla haridusasutuste ümberkorraldamise eelnõu ja seletuskiri	Haridusreformi alamleht	15.01.2023	Avalik

LISA 9. Osalusrühmade kaasatus sisendi kogumisel

Sündmus	Vunki mano talgud	Harid use ümar laud 24.01	Jätku arut- elud koolid es	Juht- rühma kohtu- mised (4)	Töörüh- made kohtumi- sed (3)	Juhtimis- mudelite arutelu (2)	Õpilaste koostöö päevad (2)	Õppekava arendustöö kohtumised (2)	Kogukon- naklassi idee arutelu
Osapooled									
Protsessijuhid	2	2	x	2	x	3	x	x	x
Koolijuhid	1	3	x	3	x	3	-	x	-
Eksperdid	2	6	x	4	x	2	-	x	-
Õpetajad	1	39	x	11	x	0	x	x	-
Hoolekogu	1	12	-	3	-	13	-	-	-
Volikogu/kov	1	8	-	2	-	16	-	-	-
Kogukond	2	12	x	3	-	0	-	x	x
Õpilased	0	0	-	0	-	0	x	-	-

Märkus: Sündmuse pealkirja juures on sulgudes esitatud kohtumiste arv juhul, kui neid oli rohkem kui üks. Tabelis on esitatud arvilised andmed, juhul kui need olid dokumendianalüüsi põhjal tuvastatavad. Kui arvandmeid ei olnud võimalik leida, on osalusrühmade kaasatus märgitud x-ga.

LISA 10. Kodeerimise näited.

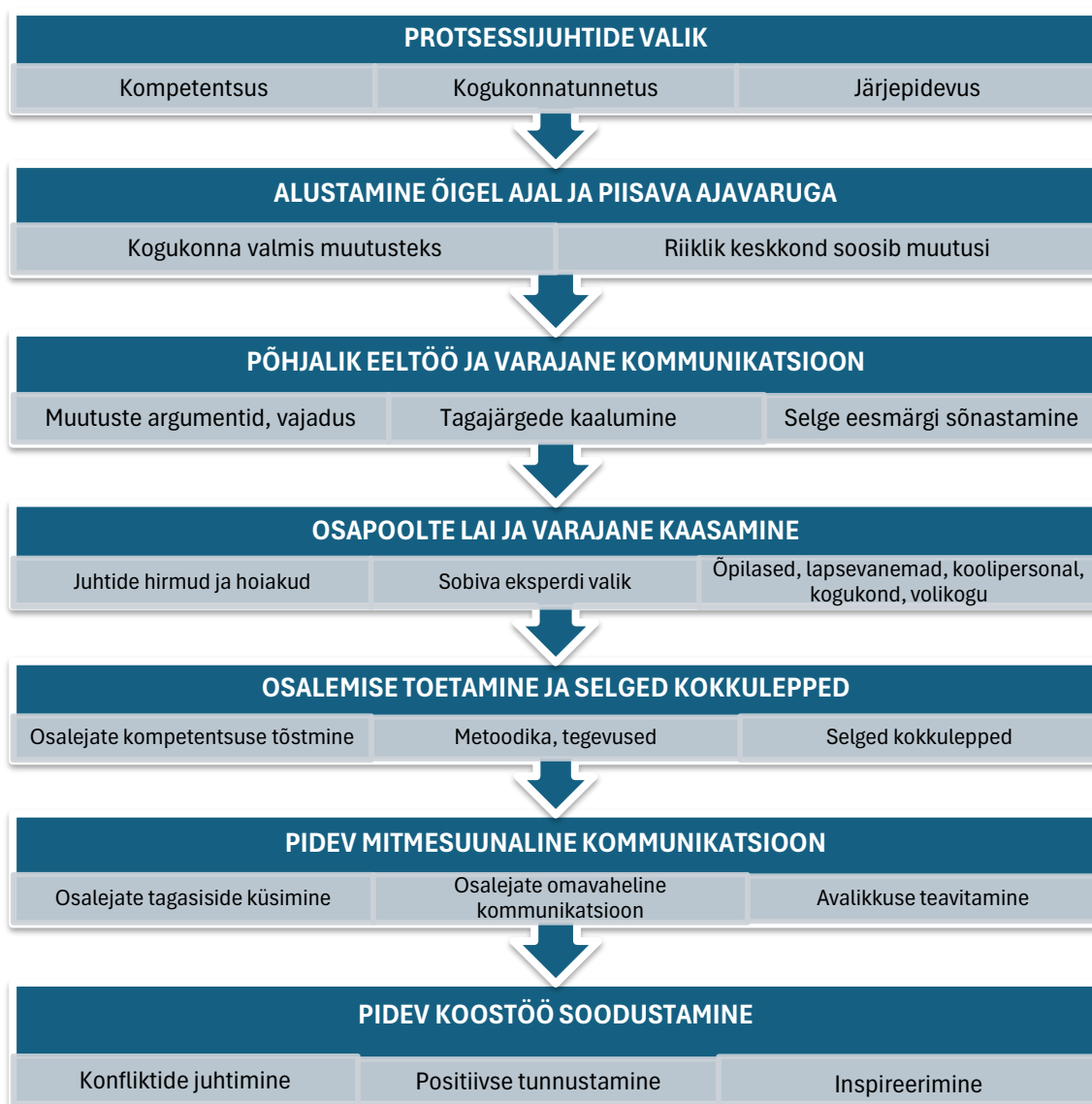
Vastused küsimusele: „Mida soovitaksid teistele omavalitsustele, kes plaanivad hariduspoliitilisi muutusi (nt haridusvõrgu ümberkorraldamine)?“

Tähenduslik üksus	Kood	Alamkateegoria	Kateegoria
<i>Lapsevanemate suurem kaasamine</i>			
<i>Kaasata tuleb ka noori</i>			
<i>Kaasata nii kogukonda kui eksperte mõlemaid</i>	Oluliste osapoolte kaasamine		
<i>Kogukond tuleb koheselt protsessi kaasata</i>		Oluliste osapoolte varajane kaasamine	Kaasamine
<i>Algusest peale oluliste võtmeisikute kaasamine</i>	Varajane kaasamine		

Kodeerimise näide – intervjuud

Tähenduslik üksus	Kood	Alamkateegoria	Kateegoria
<i>Teinekord õpilased tahavad kõike seda, mis nagu reaalne ei ole, et ega nad tulevad ka ju nagu päevakajaliste teemadega.</i>			
<i>Õpilaste arvamust tuleb kuulata, aga ma ei saa ju kohe kõike täitma hakata ... Nagu öeldud, siis ei saa neid (õpilasi) päris ühe laua taga kogu aeg nagu arutama tuua, et et kui on mingi idee valmis siis...</i>	Õpilasi ei saa sisulistes aruteludes kaasata		
		Hoiakud seoses õpilaste kaasamisega	Kaasamine
<i>Kui on nagu õppekohtade, õpetajate arutelu, no seal ei ole... ma ei tea, mina ei leidnud või no ma ei tahtnud, et õpilased seal osaleksid.</i>			

LISA 11. Soovitused omavalitsustele koosloomelise haridusreformi planeerimiseks

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maris Andreller,

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „KOOSLOOMELINE HARIDUSPOLIITIKA KUJUNDAMINE KOHALIKUS OMAVALITSUSES: SETOMAA VALLA HARIDUSREFORMI JUHTUM“, mille juhendaja on Laura Kirss, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Maris Andreller, 16.05.2024